

चांदोबा

सप्टेंबर १९९२

अफगाणिस्तानात गेली चौदा वर्षे चाललेले युद्ध आता संपले आहे. मुजाहिदीन गोरिलांनी प्रथम सोवियत संघाने स्थापिलेल्या बाबरक कर्माळ सरकारशी आणि नंतर डॉ. नजीबुल्ला सरकारशी लढाई केली. इतकंच नव्हे, तर कट्टर राष्ट्रवादी गट आपापसात लढत राहिले.

डॉ. नजीबुल्ला यांनी आपल्या अध्यक्ष-पदाचा राजीनामा दिल्यावर मुजाहिदीन गटाने प्रो. सिबागनुल्ला मुजाहिदीला आपले अंतरिम सरकार स्थापन करण्याची विनंती केली. तेव्हा त्यांनी ३१ सदस्यांचे कौन्सिल बनविले, आणि नंतर कट्टर-पंथी गट हज़्बे इस्लामीचे पुढारी गुलबुद्दीन हिकमतयार यांना आपल्या कौन्सिल मध्ये सामिल होण्याची विनंती केली. श्री. हिकमतयार यांनी यासाठी आपल्या काही अटी पुढे मांडल्या. त्यापैकी प्रमुख अट होती-नजीबल्ला सरकारचे समर्थक जनरल अब्दुल रशीद दोस्तुम यांच्या नेतृत्वाखाली काम करणाऱ्या उज़्बेकी सैन्याला काबुल मधून बाहेर काढणे. याउलट सिबागतुल्ला यांच्या मते हिकमतयार यांनी बिन शर्त

अंतरिम सरकारात सामिल व्हावे. हिकमतयारचे प्रतिपक्षी व सौम्य कट्टरतावादी जमात-ए-इस्लामीचे गृहमंत्री अहमदशाह मसूद यांनी याबाबत विशेष आग्रह धरला.

दरम्यान हज्ब-ए-इस्लामीच्या सेनेने जनरल वोस्तुम यांच्या सैन्याशी युद्ध सुरू करून, काबुल वर बाँब टाकायला सुरुवात केली. यामुळे काबुल मधील अनेक जुन्या इमारती व अध्यक्षांचे निवास-स्थान यांचे खूप नुकसान झाले. यामुळे अंतरिम सरकारला तावडतोब सैन्य काढून टाकणे अजिबात योग्य वाटले नाही. व या सरकारने आपले तसे मत जाहिर केले.

जलालुद्दीन हक्कानी यांच्या नेतृत्वाखाली नेमलेल्या मध्यस्थी-समितीने विरोधी गटांना एकत्र आणण्याचा आपला प्रयत्न चालू ठेवला. अंतरिम सरकारचे कमांडर अनुभत्री मुजाहिदीन यांनी हिकमतयार यांच्याशी व्यक्तिशः बोलणी केली. कोणत्या ना कोणत्या कारणास्तव मसूद यांचा सरकारात समावेश होऊ शकत नव्हता. शेवटी २५ मे रोजी असा निर्णय झाला की जुने वैर सर्वांनी विसरून जावे व अंतरिम इस्लामी सरकारशी सर्वांनी सहकार्य करावे. या बरोबरच असेही ठरले की इतकी वर्षे चालू असलेले युद्ध आता संपविण्यात यावे.

सहा महिन्यात निवडणुका घेण्याचा व काबुल मधून सैन्य मागे घेण्याचा निर्णय ही झाला. हिकमतयारने निश्चय केला आणि घोषित केले की जोपर्यंत काबुल मधून सेना हटविली जात नाही तोपर्यंत ते सरकारशी सहकार्य करणार नाहीत. निवडणुका होईपर्यंत अंतरिम सरकार आपला कारभार नीट करू शकण्यासाठी काबूल मधे सैन्य ठेवणे आवश्यक आहे असं ही काही लोकांना वाटत आहे.

राक्षसाशी विवाह

स्वर्णपुरी राज्यावर धर्मवर्धन राजा राज्य करत होता. त्याची कन्या स्वर्णमुखी ही अलौकिक सौन्दर्यवती होती. कौण्डिण्यपुरी राज्यावर सर्पदंष्ट्र राजा राज्य करत होता. त्याला जेव्हा स्वर्णमुखीच्या लावण्याबद्दल कळले, तेव्हा प्रौढ वयाचा असूनही तिच्याशी विवाह करण्याची लालसा त्याच्या मनात जागी झाली. त्याला रात्री झोप लागेना. ध्यानी मनी स्वप्नी त्याला स्वर्णमुखीच दिसू लागली. आपला एक दूत पाठवून त्याने धर्मवर्धनकडे त्याच्या कन्येला मागणी घातली.

स्वर्णपुरीपेक्षा कौण्डिण्यपुरीचे राज्य खूपच मोठे होते. आणि धर्मवर्धनपेक्षा सर्पदंष्ट्र होताही चांगला बलशाली. तरीही आपल्या लाडक्या कन्येला प्रौढ वयाच्या सर्पदंष्ट्रची दुसरी पत्नी म्हणून रहावे लागणे त्याला मुळीच मान्य नव्हते. त्यामुळे त्याने मोठ्या नम्रपणे मृदु शब्दात त्याची मागणी नाकारली.

परन्तु सर्पदंष्ट्र हा जन्मतःच मोठा अहंकारी व दुष्ट प्रवृत्तीचा होता. त्याला धर्मवर्धनचा नकार अपमानकारक वाटला. त्याने तावडतोब सैन्य घेऊन जाऊन स्वर्णपुरीवर चढाई केली आणि राजा धर्मवर्धन व त्याची राणी यांना कैद केले.

कैदेत राजा व राणी यांच छळ करायला त्याने सुरुवात केली. कसे का होईना, पण स्वर्णमुखीशी विवाह करण्याची जबरदस्त आकांक्षा तो बाळगून होता.

नंतर स्वर्णमुखीला भेटून तो म्हणाला, "तुझ्या अद्भुत सौन्दर्याबद्दल ऐकल्याबरोबर तुझ्याशी विवाह करण्याची इच्छा झाली मला. तू माझ्याशी विवाहाला तयार झालीस तर मी तुझ्या मातापित्यांची तुरुंगातून सुटका करीन, अन् त्यांचं राज्यही त्यांना परत करीन.

वर्षा खुपेरकर

पण ऐकून ठेव! जर माझा प्रस्ताव नाकारलास तर मी जबरदस्तीनं तुझ्याशी लग्न लावीन. तुझ्या आई-वडिलांवर तुरुंगात काय गुजरेल याची तूच कल्पना कर. एकाद्या वेळी त्यांना आपल्या प्राणांना ही मुकावे लागेल."

हे बोलणे ऐकून रागाने अुसळत स्वर्णमुखी बोलली, "तू तर ही गोष्टही न कळण्याइतका मूर्ख आहेस की 'कळी कधी जबरदस्तीनं फुलवता येत नसते. वेळ पडली तर मी आपणहून एकाद्या राक्षसाशीही विवाह करीन, पण तुझ्यासारख्या दुष्टाशी कधीही करणार नाही. समजलं?"

स्वर्णमुखीच्या या अुत्तराने सर्पदंष्ट्र रागाने लालीलाल झाला. कडक आवाजात तो तिला म्हणाला,"मी तुला एक महिन्याची मुदत देतो. या दरम्यान तुझं मन बदललं तर ठीकच आहे. न पेक्षा जबरदस्तीनं का होईना, मी तुझ्या गळयात मंगळसूत्र बांधीनच, अन् त्याबरोबरच तुझ्या आईबापांना फाशीही देईन."

अशा तऱ्हेने आपला राग बाहेर काढत दाणदाण पाय आपटत सर्पदंष्ट्र तेथून निघून गेला. तो गेल्याबरोबर एक राक्षस स्वर्णमुखीसमोर प्रकट झाला. त्याला पाहून ती दचकलीच! राक्षस तिला म्हणाला, "मी कंचुक. अदृश्य रूपात इकडून जात असताना मी तुझं बोलणं ऐकलं. आता तू माझ्याशी विवाह कर."

स्वर्णमुखीला त्याचे बोलणे ऐकून जास्तच आश्चर्य वाटले. ती म्हणाली, "मी तसं अुगीच बोलले होते. मी तुझ्याशी खरोखरच विवाह करीन, असं तुला वाटलंच कसं? राक्षस आणि मानव युवतीचा संबंध कसा शक्य आहे?"

"तू एक राजकुमारी आहेस. वचनभंग तुला शोभत नाही. वचनपालन करणं, म्हणजेच राजवंशाची कुलीनता अक्षुण्ण ठेवणं!" राक्षस म्हणाला.

स्वर्णमुखी बिचारी आधीच सर्पदंष्ट्रमुळे पिडलेली होती. आता त्यात या राक्षसाची आणखी भर पडली. तिला थोडा वेळ याबद्दल फार दुःख वाटले. शेवटी ती म्हणाली, "माझ्याची विवाहाच्या तीन अटी आहेत: त्या तू पाळायला कबूल व्हायला हवेस."

"अटी? कसल्या अटी?" घाबरत कंचुकने विचारले.

"पहिली अट-तू या क्षणापासून मांसभक्षण सोडून द्यायचंस. दुसरी-आपली हिंसक वृत्ति सोडायला हवीस तू. अन् तिसरी म्हणजे-आमच्या राज्यात एक जीवनदी वहाते. एका पहाडाने तिचे पाणी मधे अडवलं आहे, त्यामुळे बरंचसं पाणी समुद्रात वाहून जातंय. तू तो पहाड तिथून हटवलास, तर आमच्या राज्यातली बरीचशी जमीन हिरवी होईल. स्वर्णमुखीने अटी सांगून टाकल्या.

कंचुक स्वर्णमुखीकडे पहात म्हणाला, "पहाडाची काय गोष्ट! तो मी आत्ताच हटवू शकतो. फार सोपं आहे ते. पण तुझी पहिली अन् दुसरी अट फार कठीण आहे. तरीही तुला माझी बायको बनवण्यासाठी त्याही अटी पाळीन मी. तुझ्या अटी पूर्ण करून लवकरच येईन मी इथे." असे म्हणून राक्षस अदृश्य झाला.

एकाच आठवड्यात स्वर्णमुखीला बातमी मिळाली की, नदीचे पाणी अडवणारा पहाड तेथून दूर झाला आहे. यानंतर आणखी एक आठवडा लोटल्यावर कंचुक परत आला. तो खूपच अशक्त व बारीक झालेला दिसला. त्याला राजकुमारीने असे होण्याचे कारण विचारले.

मोठ्या दीनपणे राक्षस म्हणाला, "तुझ्या अटीसाठी मी मांसभक्षण सोडून दिलंय. केवळ फळं अन् कन्दमुळं खात असतो हल्ली मी. परन्तु ते खाऊन जगणं मला फार कष्टाचं जात आहे."

आता स्वर्णमुखी म्हणू लागली, "कंचुक! मला तुझं कौतुक केल्याशिवाय रहावत नाहीये. तुझ्याशी विवाह करायला मी आता तयार आहे." आणि तिने दुष्ट सर्पदंष्ट्र राजाबद्दल सांगून कंचुकला म्हटले, "प्रथम त्या दुष्टाचा अन्त व्हायला हवा; म्हणून तू त्याला मारून टाक."

आता कंचुक थोडा वेळ विचारात पडला. तो म्हणाला, "सर्पदंष्ट्रला मारणं मला कठीण नव्हे; पण आता ते काम माझ्याच्याने होणार नाही. तुझ्या अटीप्रमाणे मी आता शान्त स्वभावाचा झालो आहे. मी हिंसा नाही करू शकत."

हे ऐकताच स्वर्णमुखीला फार आनन्द वाटला. आपल्यासाठी याने तर राक्षसवृत्तीच

अजिबात सोडून दिली. प्रथमच तिला राक्षसाच्या कृतीबद्दल आनन्द वाटला अन् आता तर मनात त्याच्याबद्दल प्रेमही वाटू लागले. दोन-तीन क्षण विचार करत ती चुप राहिली अन् नंतर आपल्या मनातले बोलू लागली.

"सर्पदंष्ट्र जिवन्त असेपर्यंत आपल्याला तो लग्न करू देणार नाही. त्याने अनीतिने आमच्या राज्यावर हल्ला केला. माझ्या आई-बाबांना त्याने तुरुंगात डांबले अन् जबरदस्तीनं माझ्याशी विवाह करायचं ठरवलं. अशा दुष्टाला मारण्यामुळे तुझा व्रतभंग मुळीच होणार नाही."

तरीही नकारात्मक स्वरात कंचुक म्हणाला, "दुष्टाचा अंत करणं चूक नव्हे. पण त्यानं माझी कुठे काय आगळीक केलीय?" अशा व्यक्तीला मारून तुझ्याशी लग्न करायचं म्हटलं तर तो स्वार्थ होईल माझा. म्हणूनच हे काम नाही करणार मी."

राक्षसाचे बोलणे खरे आहे हे मानून स्वर्णमुखी थोडा वेळ चुप राहिली. नंतर ती म्हणाली, "ठीक आहे-पण मला विचार करायला थोडा वेळ हवा. एक आठवड्यानन्तर आपण पुन्हा या अुद्यानात भेटू या."

पुन्हा एक आठवडा लोटला. स्वर्णमुखी अुद्यानात एका झाडाखाली बसून अुलटसुलट विचारात गुंतली होती. इतक्यात कंचुक तेथे प्रकट होअून विचारू लागला, "राजकुमारी, काय विचार केलास, बोल लवकर!"

त्याच वेळी नेमका सर्पदंष्ट्र तेथे आला. राक्षस व स्वर्णमुखी यांच्याकडे आश्चर्याने पाहिले अन् स्वर्णमुखीला विचारले, "राक्षसाशी अगदी न भिता बोलत आहेस! कोण आहे हा राक्षस?"

स्वर्णमुखीही न भिता अुत्तरली, "हाही तुझ्याचसारखा माझ्याशी विवाह करण्यासाठी प्रतीक्षा करत आहे. पण तुझ्याप्रमाणे कैदेत वगैरे ठेवून जबरदस्तीने नव्हे. मी तयार असेन तरच."

हे ऐकताच सर्पदंष्ट्रने म्यानातून आपली तलवार बाहेर खेचली आणि तो म्हणाला, "अरे राक्षसाधमा, माझ्याशी स्पर्धा करायचं साहस करवलंच कसं तुला? चल, मी आत्ताच वध करतो तुझा." आणि त्याने कंचुकवर तलवार अुगारली.

कंचुक आता रागावला. त्याने सर्पदंष्ट्रच्या हातातली तलवार खेचून घेअून दूर फेकून दिली आणि त्यालाही अुचलून हवेत गरगर खूप फिरवून लांब फेकून दिले. खाली पडताच रक्त ओकत सर्पदंष्ट्र मरून गेला.

राजा मरून पडताच कौंडिण्यपुरचे सैन्यही पळून गेले. स्वर्णपुरीचे राजा-राणी मुक्त झाले. त्यांना जेव्हा सारी हकिकत कळली, कि स्वर्णमुखी राक्षसाशी विवाह करायला निघाली आहे, तेव्हा ते घाबरून गेले. पण स्वर्णमुखी म्हणाली की, "सर्पदंष्ट्रच खरा राक्षस होता; पण कंचुक मात्र राक्षस-रूपातला श्रेष्ठ मानवच म्हणायला हवा." शेवटी राजा धर्मवर्धन व राणी यांना या विवाहाला संमति द्यावी लागली.

शेवटी एका शुभमुहूर्तावर कंचुक व राजकुमारी स्वर्णमुखी यांचा विवाह पक्का झाला. स्वर्णमुखीच्या गळ्यात कंचुकने मंगळसूत्र बांधताच त्याचे राक्षसरूप पालटून एक सुंदरसा राजकुमार तेथे दिसू लागला.

सर्वजण आश्चर्याने पाहू लागले. राजकुमार बोलू लागला, "मी वत्सल देशचा युवराज विक्रमसिंह. गुरुकुलातून परत येत असता एका देवकन्येने माझ्याशी विवाहाची इच्छा प्रकट केली. मी नकार दिल्याने तिने मला शाप दिला अन् मी राक्षस बनलो. मी प्रार्थना केल्यावर त्या देवकन्येने मला अुःशाप दिला की, एकादी राजकुमारी स्वेच्छेने माझ्याशी विवाह करील तर मला माझं रूप परत मिळेल."

राक्षसाची ही कहाणी ऐकून राजा-राणीसह स्वर्णपुरीची सारी जनताही खूष झाली. विवाहानंतर स्वर्णमुखीला आपल्याबरोबर वत्सलदेशी घेअून जाअून विक्रमने आपल्या माता-पित्यांना सारी हकिकत निवेदन केली. तेही खूप आनन्दले. नंतर विक्रम वत्सलदेशचा व स्वर्णपुरीचाही राजा झाला व आनंदाने त्याने दोन्ही राज्यांचे पालन केले.

राजनीति

हेमन्तपूर राज्याचा कोषाध्यक्ष वीरभद्र याच्याबद्दल राजाकडे खूप तक्रारी आल्या की, खोटे हिशोब लिहून तो खजिन्यातला पैसा खात आहे. अनेकांनी राजाला सांगितले की वीरभद्र भ्रष्टाचारी आहे.

एके दिवशी वीरभद्रला राजाकडून बोलावणे आले. लोकांना वाटले की आता वीरभद्र पदच्युत होणार! परंतु राजाने त्याला केवळ इशारा देऊन सोडून दिले. तो म्हणाला की-येथून पुढे हिशोबात काही गडबड दिसली तर माफ केले जाणार नाही. लोकांना तर माहीत होते की भ्रष्टाचारी लोकांना राजा कधीच दया दाखवत नाही. मग याच वेळी असे कसे घडले? कोणालाच काही समजेना. महाराणीलाही शंका आली, अन् तिने ती राजासमोर प्रकट केली.

यावर हसत राजा म्हणाला, "वीरभद्रने आपल्या दोन कुरूप मुलींचे विवाह उरकले; रहायला चांगलंसं घर बांधलं. त्याचं आता वयही झालं आहे. इथून त्याची हकालपट्टी झाली, तर त्याला अन्यत्र कुठे नोकरीही मिळणार नाही. म्हणून इतके दिवस हिशोबात गोलमाल पाहून ही मी तिकडे दुर्लक्ष केलं. पण आता तो कधी खजिन्याच्या रकमेत ढवळाढवळ करायचं साहस करणार नाही. आत्ता जर आपण दुसऱ्या कोणाला कोषाध्यक्ष केलं, तर याच गोष्टीची पुनरावृत्ति होईल की नाही? म्हणूनच वीरभद्रला नोकरीवरून कमी न करून मी ही पुनरावृत्ति टाळली आहे. आता आपणच सांगा महाराणी, कि मी ठीक केलं की नाही?"

महाराणीने हसून राजाला संमति दर्शवली.

—शारदा जोशी

माया महाल

४

(ज्योतिषाचार्यांच्या सल्ल्यावरून राजा वीरसेन व राणी वज्रदेवी जेंव्हा विद्यावतीला भेटायला बेटावरील विश्रामभवनात गेले, तेंव्हा राजकुमारी तेथून नाहीशी झाल्याचे त्यांना आढळले. तिला शोधून कसे काढावे याबाबत राजा, राणी आणि सेनापती उग्रसेन यांनी बराच विचार केला अन् विचार करतच ते सारेजण राजवाड्यात परतले. त्यानंतर....)

राजा वीरसेन दरबारात आपल्या स्थानी बसला होता. मन्त्री, सेनापति, न्यायाधीष, सल्लागार वगैरे सर्व अधिकाऱ्यांनी दरबार गच्च भरला होता. युवराणीच्या नाहीशी होण्याची वार्ता राजाने त्यांना थोडक्यात सांगितली.

ही वार्ता कळताच दरबारात कुजबूज सुरू झाली. राजाचे तिकडे लक्ष जाताच एक सल्लागार उभा राहून म्हणाला, "युवराज्ञी विद्यावतीला ग्रीष्मकालीन विश्रामभवनात पाठवण्यात आलं, तेंव्हा तिच्या रक्षणाची कडक व्यवस्था न ठेवल्याबाबतच मला संशय येत आहे. युवराणीबरोबर रहाण्यासाठी केवळ एकच म्हातारी दासी ठेवणं आणि जेवणखाण नेण्यासाठी असणाऱ्या दासींचं ताबडतोब परत फिरणं, वगैरे ज्योतिषाचार्यांनी सांगितलेल्या साऱ्या अटी संशयास्पद वाटत आहेत."

सल्लागाराचे हे बोलणे ऐकताच दरबारात खळबळ माजली. तेव्हा साऱ्यांना शान्त करण्याच्या प्रयत्नात राजा म्हणाला, "या बाबत आचार्य वाचस्पति यांचा संशय घेणं बरं नाही. ते राजपरिवाराचे एक निकटवर्ती हितचिन्तक आहेत. त्यांच्यावर आम्हा सर्वांचाच गाढ विश्वास आहे. काल त्यांनीच आम्हाला असा सल्ला दिला होता की, आम्ही आज सकाळीच विद्यावतीला भेटून यावे. त्यांनी आम्हाला याबद्दलही सावधगिरीची सूचना दिली होती की तिची वाईट ग्रहदशा आता सुरू होत आहे. अशा माणसाबद्दल संशय घेणं बरोबर होणार नाही."

यानंतर मिनिटभर दरबार अगदी शान्त होता. मन्त्र्याने ती शान्तता मोडत विचारले, "हे जगत्पति आचार्य खरे कोण आहेत?"

"आपल्या प्रमुख ज्योतिषाचार्यांचे मित्र आहेत ते. तेही स्वतः एक महान् ज्योतिषाचार्य आहेत. विशेष घटनांबाबत ते आपले ज्योतिषाचार्य वाचस्पति यांच्याशी नेहमीच विचारविनिमय करत असतात. त्यांच्या शास्त्रीय ज्ञानाबाबत शंका घेण्यासारखे काही मला तर दिसत नाही." राजाने माहिती पुरवली.

युवराज्ञीच्या अदृश्य होण्याची वार्ता साऱ्या राज्यात प्रसृत करण्याचा निर्णय घेऊन दरबार समाप्त झाला.

युवराणीच्या नाहिसे होण्याची वार्ता ऐकून साऱ्या राज्यातले लोक चकित झाले. शहरातली जनता इकडे-तिकडे टोळक्या-टोळक्यांनी जमून याच गोष्टीबद्दल आपसात बोलत राहिली. प्रत्येकाने आपापल्या परीने आपला संशय बोलून दाखवला. पण वस्तु-स्थितीचे खरे ज्ञान कोणालाच नव्हते.

"ज्याने राजकुमारीला पळवले असेल, तो आपल्या राज्यातला माणूस नक्कीच नसेल. हे कोणा तरी परकीय माणसाचे काम असावे. आपण सर्वजण महाराज व महाराणीवर इतके प्रेम करतो की त्यांना दुःख होईल असे कृत्य आपल्या हातून घडणे केवळ अशक्य!" एक म्हातारी म्हणाली.

"सरोवराच्या आसपासच्या जंगलातल्या गुहांबद्दल मला खडानू खडा माहिती आहे. मी आजच तिकडे युवराणीच्या शोधासाठी जाईन युवराणीचा शोध लागेपर्यंत मी एक घोट भर पाणी सुद्धा पिणार नाही." एक तरूण म्हणाला.

इकडे युवराणीच्या गायब होण्याची वार्ता ऐकून आचार्य वाचस्पति महालात येऊन राजाला विचारू लागला, "महाराज, राजकुमारी बद्दल मी ऐकलं ते खरं आहे?"

"जे न घडावं, ते तर घडून चुकलंय. आता विद्यावतीवर अन्य काही संकट न यावं, यासाठी आपण काही करायला हवं! काय करावं, याबद्दल आपण काही सुचवू शकाल? तिच्या तब्येतीसाठी आपण ज्या सूचना दिल्यात, सल्ला दिलात, तो पाळून आम्ही तिला सरोवरभवनात ठेवली होती. आता ती कुठे आहे, याचा पत्ता आपणच लावायला हवा." गंभीर स्वरात राजा उत्तरला.

"माझी विद्यावती फारच नाजुक आहे. आता ती कुठे आहे अन् तिच्यावर बिचारीवर काय संकटं आली आहेत कुणास ठाऊक? कुठे ही असो, सुरक्षित असली म्हणजे बरं! तिच्या जिवावर तर काही बेतलं नसेल ना? आमच्या भाग्यात काय काय वाढून ठेवलंय कोण जाणे?" डोळ्यांना पदर लावत राणी उद्गारली.

ज्योतिषाचार्य काही वेळ काही बोलूच शकला नाही. नंतर स्वतःला सावरून राजदंपतीला सान्त्वना देत तो म्हणाला, "आता असं नुसतच दुःख करत राहून कसं

चालेल? आपण दोघांनी धैर्यानं या संकटाला तोंड द्यायला हवं. युवराणीवर काहीही संकट येणार नाही. पूर्ण चन्द्रावर अशी ग्रहणकाली काही वेळ छाया पडते. तसंच आहे हे! मी आत्ता ताबडतोब जाऊन तिची जमपत्रिका काळजीपूर्वक पाहून, ती आज कोणत्या दिशेला आहे याचा शोध लावून तुम्हाला लगेच येऊन सांगतो." आणि तो तेथून निघून गेला.

घरी येऊन वाचस्पती युवराणीच्या पत्रिकेचे बारकाईने अध्ययन करू लागला. ताडपत्रीचे ग्रन्थ काढून संदर्भ पाहू लागला. खूप वेळ गेला, पण जगत्पती आचार्याचा कुठेच काही पत्ता नव्हता. केवळ त्याच दिवशी नव्हे, तर पुढल्या दिवशीही तो आला

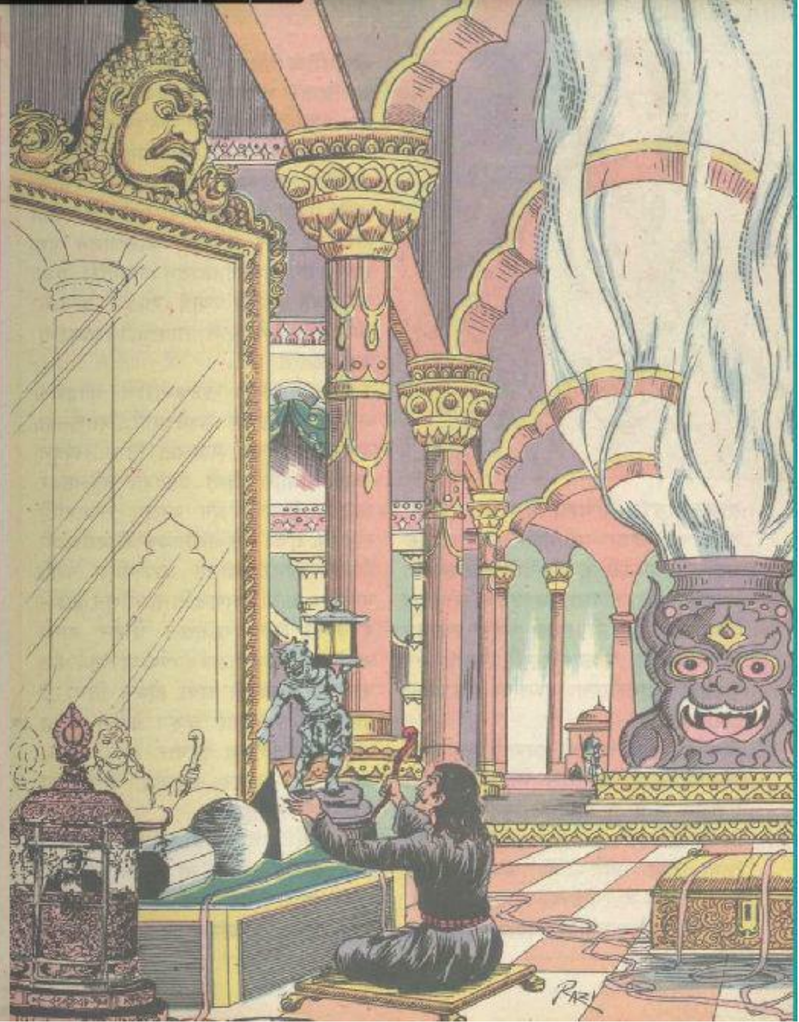

नाही. तिसऱ्या दिवशीही तो न आल्याने वाचस्पतीला आश्चर्य वाटूं लागले. त्याच्या मनात एक एक करून अगोदरच्या साऱ्या घटना येअू लागल्या. युवराणीला अचानक अशक्तपणा येणे, तिच्यासाठी आपण सुचवलेले अुपाय, तिच्याबद्दल जगत्पतीशी केलेली चर्चा - या साऱ्या गोष्टी त्याला आठवल्या.

जगत्पती तसा राजघराण्यातला होता. त्याचा आजा कैलासपती हा तर हिमगिरीचा राजा त्रिलोकपती याचा धाकटा भाअूच होता. वृध्द मोठ्या भावाला मूलबाळ नसल्याने त्याच्या जागी आपणच हिमगिरीचा राजा बनणार असल्याचे स्वप्न तो बाळगून होता. परंतु त्रिलोकपतीच्या मृत्युनंतर त्याच्या बहिणीचा मुलगा अुमापती हा राजा बनला आणि कैलासपतीवर राज्यभ्रष्ट होअून जंगलात रहाण्याची पाळी आली. पुढे अचानक आपल्या दुर्भाग्याचा विचार करताना त्याला ज्योतीषशास्त्राबद्दल आकर्षण वाटू लागले. देशोदेशीच्या ज्योतिषी लोकांना भेटत, मानवजीवनातल्या भाग्याचा खेळ पहातपहात त्याने आपले आयुष्य घालवले. कैलासपतीचा पुत्र गजपती याचेही ज्योतिषशास्त्रावर चांगलेच प्रेम होते. त्याने आपला पुत्र जगत्पती याला ज्योतिषशास्त्रा बरोबरच पुरातन ग्रन्थातले व जंगली जातीच्या लोकांकडून स्वतः शिकून घेतलेले मन्य-तन्त्रही शिकवले. अशा रीतीने जगत्पती मंत्र-तंत्र व इंद्रजाल विद्येतही प्रवीण झाला.

जगत्पतीने राज्यभ्रष्ट झालेल्या आपल्या आजोबा व पित्याचा जंगलातला महाल आणखी चांगला मजबूत केला. हा महाल फारसा कोणाच्या लक्षात येण्यासारखा नव्हता. त्या बाजूला फारसे कोणी फिरकत नसे. अनेकांना तर जंगलात इतकं आत जायला भीतीच वाटे. आणि तिथे राहून तो रात्रंदिवस मन्त्र-तन्त्र आणि इन्द्रजाल-विद्येत आणखी आणखी प्रवीण होण्याचा परिश्रम-पूर्वक प्रयत्न करत राहिला.

जगत्पती केवळ मन्त्र-तन्त्र व ज्योतिषशास्त्र एवढ्यावरच संतुष्ट नव्हता, तर आपल्या विद्येच्या सहाय्याने हिमगिरीचा

वीरगिरीचे सिंहासन आपल्याच हाती येईल. हा विचार डोक्यात शिरल्यावर मात्र तो शान्त राहिला नाही. आपला विचार सत्य-सृष्टीत आणण्यासाठी वेगवेगळ्या योजना त्याने आखल्या. लपूनछपून त्याने सरोवराच्या आसपासच्या भागाचे नीट निरीक्षण केले. नावेच्या घाटापासून दूर असणारी, झाडाझाडातून जाणारी एक अरुन्दशी वाटही त्याने शोधून काढली आणि गुप्तपणे एका नावेचीही व्यवस्था करून ठेवली.

विश्रामगृहातून राजकुमारीचे अपहरण करून जंगलाच्या मध्यभागी असलेल्या आपल्या जादूच्या महालात तिला लपवून ठेवायचे आणि तिची ग्रहदशा संपल्यावर स्वतःच तिला घेऊन जाऊन राजाहाती सोपवायचे; वर असे दाखवायचे की जसे काही तिच्या अपहरणाबाबत आपल्याला काही माहीतच नाही! आपणच तिला शोधून काढले व आता तिला राजाकडे घेऊन आलो आहोत-असे सर्व नाटक करण्याचा त्याने घाट घातला. राजदंपती खुश होऊन तिचा ते आपल्याशीच विवाह करून देतील. असा एकूण जगत्पतीचा विचार होता. बास, आपला हा विचार अंमलात आणायच्या उद्योगाला लागला तो!

आचार्य वाचस्पतीला याबद्दल जराही काही कल्पना नव्हती. तो जगत्पतीची वाट पहात राहिला. तीन दिवसपर्यन्त त्याची वाट पाहून शेवटी वाचस्पती स्वतःच राजाकडे

सोडला तरी आणखी दुसऱ्या एखाद्या राज्याचा राजा बनायची आशा करू लागला. त्यासाठी तो राजनीति शास्त्राचाही अभ्यास करू लागला. अशातच अचानक विद्यावती बद्दलची वार्ता ऐकून त्याच्या मनात आशा पालवली की, आता तर नशीब आपल्याच दाराचा दरवाजा ठोठावत आहे!

वीरगिरीच्या राजाची एकुलती एक कन्या विद्यावती सरोवरातील विश्रामभवनात एकटीच होती. वाचस्पतीने म्हटले होते की तिची ही ग्रहदशा संपल्याबरोबर तिला विवाहयोग आहे. ही सर्व माहिती मिळाल्यावर जगत्पतीच्या मनात आले की, आपला या विद्यावतीशी विवाह झाला, तर

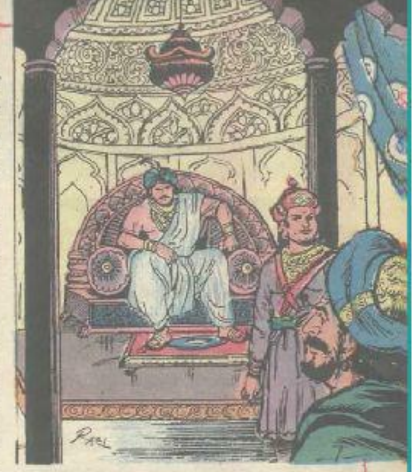
भेटायला गेला.

तो राजवाड्यात पोचताच, त्याला सेनापती अुग्रसेन युवराणीला शोधण्यासाठी आपण कायकाय केले, त्याचा अहवाल राजाला सांगत असलेला दिसला. वाचस्पतीला पहाताच राजाने विचारले, "आचार्य! विद्यावती आहे तिथे ठीक तर आहे ना? तिच्या जिवाला काही धोका दिसत नाही ना? तिचे प्रकृतिमान ठीक असेल ना?"

"महाराज याबाबत आपण जराही संशय बाळगू नका. युवराणी असेल तिथे नक्कीच अुत्तम स्थितीत असेल. तिच्यावर कसलेही संकट आलेलं नसेल! ग्रहस्थिति पाहून असं वाटतंय की ती आत्ता आपल्या नगराच्या पश्चिमेकडे आहे. तिच्या जिवाला कसला ही धोका नाही. तिची प्रकृति अगदी उत्तम आहे. आपण मुळिच काळजी करण्याचे कारण नाही." वाचस्पतीने आपला शोध सांगितला.

"आपल्या राज्याच्या पश्चिमेला तर जंगल व पहाडच आहेत ना! तरीही जितकं घुसता आलं, तितकं आत जाअून शिपायांनी शोध केला. अुत्तरेकडे गेलेले शिपाई मात्र अजून परतलेले नाहीत." अुग्रसेन बोलला.

"त्यांना परत येअू देत. त्यानन्तर ज्योतिषाचार्यांच्या बोलण्यानुसार पुन्हा पश्चिमेकडे सैनिक पाठवू. अच्छा, तू म्हणत होतास की कोणी एक युवक विद्यावतीला शोधायला जायची परवानगी मागत आहे!

कुठे आहे तो? त्याच्याबरोबर शिपाई हवेत अशी त्याची मागणी आहे का?" राजाने विचारले.

"नाही महाराज! तो म्हणतोय की राजकुमारीला शोधायला तो एकटाच जाणार आहे. त्या प्रयत्नात सफल झाला तर ठीक, पण त्यात जर त्याला मृत्यु स्वीकारावा लागला, तर त्याच्या म्हाताऱ्या आईची जबाबदारी मात्र आपण घ्यावी-इतकीच त्याची विनंती आहे. त्या तरुणाला पाहून तर तो कोणी लुंगा-सुंगा माणूस वाटत नाहीये. मला वाटतंय की त्याला संमति द्यावी. तो सफल झाला तर आश्चर्य वाटायला नको!" अुग्रसेनने म्हटले.

"असं? तो तरूण आहे कुठे?"

राजाने विचारले.

"महालाच्या प्रवेशद्वारीच वाट पहात आहे तो! बोलवायचं त्याला आत? तो बराच वेळ आत बोलवण्याची वाट पहात आहे." अुग्रसेनने विचारले.

"हो, बोलवा ताबडतोब. मला त्याच्याशी काही सल्लामसलत करायची आहे." राजाने आज्ञा दिली.

अुग्रसेनने एका शिपायाला त्या तरुणाला घेअून यायला सांगितले. नंतर वाचस्पतीकडे वळून त्याने विचारले, "आपण जगत्पती आचार्यांना पाहिलंत? पाहिलं असलंत तर केव्हा पाहिलंत आपण त्याला?"

"नाही. चार दिवसांपूर्वी तो माझ्याकडे आला होता. त्यापूर्वी रोज तो माझ्याकडे येत असे. रोज दोन-तीनदा माझ्याकडे आल्याशिवाय जणू त्याला चैनच पडत नसे. आता का येत नाहीये, हे कळत नाही मला! कदाचित् काही महत्वाच्या अशा कामासाठी कुठे गेला असेल. पण तसे असेल तर एव्हा पर्यंत त्याने परत येअुन मला भेटायला हवं होतं. माझ्याकडे आल्यावर पाठवू का त्याला आपणाकडे?" आचार्य वाचस्पतीने विचारले.

"नको. महाराजांकडून मला कळलं की चार दिवसांपूर्वी तोही आपणाबरोबर आला होता. मी आपलं सहज म्हणून विचारलं, की युवराणीच्या अदृश्य होण्याबद्दल त्यांचं काही म्हणणं असेल तर विचारावं. या बाबत त्याला काही माहिती असण्याची शक्यता आहे." अुग्रसेन म्हणाला.

वाचस्पती तेथून निघणार इतक्यात एक शिपाई एका युवकाला घेअून तेथे पोचला. युवक मोठा रुबाबदार दिसत होता. त्याचे तीक्ष्ण डोळे पाहून ज्योतिषाचार्य क्षणभर दचकले. ते विचारात पडले की युवराणीला एकटाच शोधायला निघणारा या युवक कोण असावा? बरोबर कोणाला तरी घेअुन जण्यात याला काय बरे अडचण असावी? विचार करतच तो महालाबाहेर पडला.

(पुढे चालू)

वीणाधरीचा विवाह

अटळ निश्चयी विक्रम पुन्हा पहिल्या प्रमाणे झाडाकडे गेला; त्यावरून प्रेत अुतरवून ते त्याने खांद्यावर टाकले आणि मौन स्वीकारून तो स्मशानाकडे चालू लागला. तेंव्हा त्या प्रेतातला वेताळ बोलू लागला, "राजा, या मध्यरात्री तू अगदी मनापासून हे जे कष्ट करत आहेस, ते पाहून मला असं वाटतंय की तुला काही विशिष्ट अुद्दिष्ट साध्य करायचं आहे. कसलं काम आहे ते? ते काम तुझ्या शक्ति-सामर्थ्याला व प्रतिभेला प्रतिष्ठा प्राप्त करून देणारं असेल, कि त्यामुळे तुला अपमानित व्हावं लागेल? अनुभवी लोक नेहमी असंच सांगतात की कोणीही कधी आपल्या शक्ती बाहेर असाध्य असं असणारं काम करायचा प्रयत्न करू नये. ही एक सत्यवाणी आहे. हे तथ्य स्पष्ट करून सांगणारी वीणाधरीची गोष्ट मी तुला सांगतो. नीट लक्ष देअून ऐक. तुझी वाटही सुलभपणे संपेल व कष्टही जाणवणार नाहीत." आणि

वेताळाच्या गोष्टी

वेताळ गोष्ट सांगू लागला.

चन्द्रकान्त राज्यात रामदेव नावाचा एक गरीब शेतकरी रहात असे. त्याच्या बायकोचं नाव होतं कामाक्षी. त्यांना विवाहानंतर बऱ्याच काळाने एक मुलगी झाली. ती दिसायला फारच सुन्दर होती. तिचं शरीर सुवर्णकान्तीने झळाळत असे. तिचं अद्भुत असं सौन्दर्य पाहून रामदेव फारच आनन्दित झाला. आसपासचे लोक आले की तिच्या सौंदर्याची तोंड भरून स्तुति करीत. त्यानं तिचं नाव ठेवलं 'वीणाधरी.'

वीणाधरी चन्द्रकले प्रमाणे दिवसेंदिवस वाढत राहिली अन् त्याबरोबर तिचं सौन्दर्यही जास्त जास्तच निखरू लागलं. तिला पाहून गावकरी म्हणत की 'वीणाधरी' तर एकाद्या राजकुमाराला शोभेशी दिसतेय. असे अद्भुत लावण्य राजवाड्यातही सहसा पहायला मिळत नाही. रामदेव खरोखरीच मोठा भाग्यवान आहे की त्याला अशी अनुपम लावण्यवती कन्या लाभली आहे.

ही बोलणी वीणाधरीच्याही कानी पडत. त्यामुळे तिच्या मनात ही गोष्ट पक्की रुजली की, आपल्यासाठी एकादा राजकुमारच योग्य पति असेल. अन्य कोणीही नाही. तिने आपल्या मनाशी निश्चय केला की लग्न करीन तर एकाद्या सुरेख राजकुमाराशी, नाहीतर नित्य कुमारिकाच राहीन.

रामदेवचा मित्र चन्द्रकिशोर याच्या मनात आलं की, वीणाधरीला आपली सून करून घ्यावी. त्याला शिवकुमार नावाचा एक मुलगा होता. चन्द्रकिशोर मित्राला नेहमी म्हणे, "मी तुझ्या वीणाधरीला आपली सून करून घेईन. माझा मुलगा ही काही कमी सुंदर नाही. शिवाय तो चांगला कलाकार आणि सद्गुणसंपन्न आहे. दोघे ही एकमेकांना अगदी अनुरूप आहेत.

वीणाधरी व शिवकुमार विवाहयोग्य वयाचे झाले. एक दिवस शिवकुमार वीणाधरीला म्हणाला, "वीणा, मी आपल्या मनची गोष्ट तुझ्याजवळ बोलतोय, नीट ध्यान देऊन ऐक. तू मला आपल्या प्राणाइतकी प्रिय आहेस. तू संमति दिलीस तर आपला विवाह झालाच म्हणून समज."

यावर वीणाधरी उत्तरली, "तुझ्याशी विवाह करायचा जराही विचार माझ्या मनात नाही. मला तर एकाद्या राजकुमाराशी लग्न करायचे आहे. माझ्याशी विवाह करण्याचा विचार तू आपल्या डोक्यातून काढून टाक."

हे ऐकून शिवकुमारचं मन खट्टू झालं. तो म्हणाला, "जाऊ दे, विवाहाच्या बाबतीत जोर-जबरदस्ती थोडीच चालते? हां, पण एक गोष्ट मात्र मी सांगून टाकतो. मी विवाह केला तर तुझ्याशीच करीन, नाहीतर जन्मभर तसाच राहीन."

या बोलण्यावर वीणाधरीने काहीच भाव दाखवला नाही, ती मुकाट राहिली. एकाद्या राजा-युवराजाशी विवाह करायचा म्हटलं, तर केवळ सौन्दर्य पुरेसं होणार नाही. त्यासाठी व्यवस्थित पोशाख आणि साफ-सुथरी भाषा यांच्या बरोबरच दुसऱ्याशी वागण्याची नीट सुधारलेली पद्धतही माहीत हवी. वीणाधरीच्या मनात असा विचार आला. यासाठी अनुभव असायला हवा. वीणाधरीने यासाठी उपायही शोधून काढला- महाराणीची सेविका बनून रहाणं!

वीणाधरीची एक मैत्रीण पक्षदीपिका काही दिवसांपूर्वीपासून महाराणी चन्द्रावतीकडे सेविका म्हणून काम करत होती. तिच्या मदतीने वीणाधरीने महाराणीकडे काम मिळवले. राजवाड्यात वावरायची कला शिकू लागली. राजघराण्यांच्या रीती-भातींचे तिने अध्ययन केले. गोड बोलण्याची कला तिने आत्मसात् केली. थोडे संगीत शिकून घेतले.

एकदा एक चित्रकार महाराणीकडे आला व म्हणाला, "महाराणी, मी काढलेलं एक चित्र आपणाला भेट म्हणून द्यायला आलो आहे."

वीणाधरीने ते चित्र घेऊन महाराणीच्या हाती दिले. त्या चित्रात सूर्यास्ताच्या वेळचे फारच मनोरम चित्रण केलेले होते; त्याची रंगसंगती फार सुरेख साधली होती. त्यावर मुग्ध होऊन महाराणीनं चित्रकाराला एक हजार अशर्फी भेट म्हणून दिल्या.

नंतर महाराणीने वीणाधरीला विचारले, "कसं आहे हे चित्र?"

वीणाधरी उत्तरली, "आपण रोज पहातो तोच सूर्य तर आहे या चित्रात! विशेषसं

काय आहे? काहीही असो, पण एक हजार अशर्फी या चित्रासाठी बक्षिस देणं नाहक वाटतं."

महाराणी हसून तिला म्हणाली, "वीणा, देवानं तुला रूप तर मोठे सुन्दर दिलंय; पण कलात्मकता नाही दिली. ते असो, पण आम्ही जे बक्षिस देतो, ते आमच्या अधिकाराला अनुसरून देतो, हे काय तुला माहीत नाही?"

वीणाधरी यावर काहीच बोलू शकली नाही. चुप राहिली ती.

पुढे एक दिवस महाराणी व महाराज अंतःपुरात बसून गोष्टी करीत होते. तेथेच जवळ वीणाधरीही त्यांच्यावर चवरी ढाळून वारा घालत होती. इतक्यात एक गुप्त हेर तेथे आला अन् म्हणाला, "महाराज, वैदेहीचा राजा शक्तिसिंह आपणावर हल्ला करण्याच्या विचारात आहे. त्याने जमवलेले सैन्य केंव्हाही आपणावर तुटून पडायची शक्यता आहे." इतके सांगून तो तेथून निघून गेला.

पण युद्धाची वार्ता ऐकून वीणाधरी मात्र घाबरून अचेत झाली, चवरी हलवायचेही भान तिला राहिले नाही. महाराणीही विचारात गढून गेली.

महाराज महाराणीला म्हणाले, "शक्तिसिंह हल्ला करू शकतो, पण तो हल्ला अगदी अचानक होणार नाही. त्याला स्वर्णमुखी नदी पार करून यावं लागेल, अन् आपलं सैन्य तेथे सावध चित्तानं अुभं आहे." नंतर वीणाधरीकडे वळून राजा म्हणाला, "अंतःपुरात काम करणारीच इतकी भिअून गेली तर इतरांचा काय पाड? जरा धीराने रहायला शीक."

अशीच एकदा राणी चन्द्रावती वनविहारासाठी गेली. साऱ्या सेविकाही तिच्या मागोमाग गेल्या; पण डोकेदुखीच्या बहाण्याने वीणाधरी मात्र गेली नाही. कारण फार दिवसांपासून राणीचे दागिने घालून आरशात आपलं रूप पहायचं तिच्या मनात होतं. त्यासाठी ही संधी अुत्तम होती.

महाराणी निघून गेल्याबरोबर वीणाधरीने तिची रेशमी वस्त्रे नेसून दागिनेही चढवले. नंतर आरशासमोर अुभी राहून ती त्यात आपले रूप न्याहाळू लागली.

नेमका त्याच वेळी एक तरूण त्या महालात आला आणि वीणाधरीच्या अद्‌भुत सौन्दर्यावर भाळून त्याने विचारलं, "हे सुन्दरी, तू कोण आहेस?"

सर्वसामान्य वस्त्रं धारण केलेल्या त्या तरुणाला खिजवण्यासाठी वीणाधरी म्हणाली, "मी विशालपुरची युवराणी! इथल्या राणीच्या निमंत्रणावरून मेजवानीसाठी इथे आले आहे."

यावर तो युवक म्हणाला, "मी या देशाचा युवराज विजयदीप! आपला विद्याभ्यास संपवून आत्ताच मी गुरुकुलातून परत येत आहे. तुझं सौन्दर्य मला मोहवीत आहे. तुझी हरकत नसेल, तर वडील-धाऱ्यांच्या सहमतीने मी आपल्या विवाहासाठी खटपट करीन."

हे अुत्तर ऐकून वीणाधरी दचकलीच! युवराजाशी चेष्टा-मस्करी! पटकन जाअून ती युवराजाच्या पायांवर कोसळली अन् माफी मागत म्हणाली, "मला क्षमा करा युवराज! मी महाराणीं जवळची एक सामान्य सेविका आहे. महाराणींचे दागिने घालून पहायच्या मोहाने मी ही चूक केलीय. आणि आपणाला एक सर्वसामान्य माणूस समजून आपल्याशी चेष्टा-मस्करी केली मी! क्षमा कराल न मला?"

खरी गोष्ट समजल्यावर विजयदीप हसला. तो म्हणाला, "घाबरू नकोस. मातीत लपलेल्या हिऱ्याचं मूल्य मी ओळखू शकतो. तू सेविका असलीस तरी काय? मी तुझ्याशी

विवाह करू इच्छितोच."

आता भानावर येत वीणाधरी म्हणाली, "मी आपणाला एक प्रश्न विचारते. मी या विवाहाला संमति न दिली तर आपण काय कराल?"

या प्रश्नाने विजयदीप चकित झाला आणि म्हणाला, "मी या देशाचा भावी मालक आहे. मी स्वतःच एकाद्या तरुणीशी विवाह करू इच्छित असलो, तर कोणती तरुणी नकार देईल? तू नकार देणार असशील, तर तू फार घमेंडखोर तरी असावीस किंवा मूर्ख असावीस, असं समजून तुझ्यापेक्षा सुंदर तरुणी शोधून मी तिच्याशी विवाह करीन."

यावर वीणाधरी म्हणाली, "माफ करा युवराज! मी आपणाशी विवाह करू शकत

नाही. तो अगोदरच एकाशी ठरलेला आहे. त्याला नकार देणे मला शक्य नाही. तसे केले तर मी वचन-भंग केल्याचे पाप लागेल मला!" असे म्हणून ती तेथून आपल्या गावी निघून आली अन् शिवकुमारशी तिने विवाह केला.

गोष्ट इथे संपवून वेताळाने विचारले, "राजा, वीणाधरी तर लहानपणा पासूनच एकाद्या राजपुत्राशी विवाहाचं स्वप्न पहात होती न? मग ते साकार होअू लागायची संधी तिने का सोडून दिली? महाराणीने तिला 'कलाहृदय नाही' असे म्हटले अन राजाने तिला 'धैर्यानं रहायला शीक' असे म्हटले. या सर्वांवरून वीणाधरीला आपण राजपुत्राची योग्य पत्नी बनू शकणार नाही असं वाटलं का? आपल्या ताकतीबाहेरचं कार्य साधायचा प्रयत्न मूर्खपणाचा आहे, हे ओळखूनच तिने तो प्रयत्न सोडून दिला असावा-असंच वीणाधरीच्या बाबतीत घडलं असावं काय? या प्रश्नाचं अुत्तर माहीत असूनही द्यायचं टाळलंस, तर तुझ्या मस्तकाची छकलं-छकलं होअून जातील."

राजा विक्रम लगेच अुत्तरला, "वीणाधरीने युवराजाला नकार देण्यामागे हे कारण नाही. एकदा आपलं स्वप्न साकार झालं तर शक्ति-सामर्थ्याचा प्रश्नच अुठत नाही. पण युवराज म्हणाला की-तिने नकार दिला तर आपण आणखीही सुन्दर तरुणी पाहून लग्न करू. म्हणजे याचा अर्थ असा होतो की वीणाधरी पेक्षा सुन्दर तरुणी दिसली तर तिच्याशीही तो विवाह करून घेईल. आणि वीणाधरीची स्वत:ची· परिस्थिती केविलवाणी होईल. नवऱ्याच्या प्रेमाला आंचवेल ती! याच विचाराने तिने युवराजाचा प्रस्ताव धुडकावला;' अन् आपल्यावर प्राणापेक्षा अधिक प्रेम करणाऱ्या शिवकुमारची ती पत्नी बनली."

असे अुत्तर ऐकून मौनभंग झाल्यामुळे वेताळ राजाच्या खांद्यावरून अदृश्य होअून पुन्हा त्या झाडाच्या फान्दीला लटकू लागला.

आईचे ऋण

गणपतिनगरमधे शान्ताबाई नावाची एक विधवा रहात असे. तिला दोन मुलगे होतें. दोघेही विवाहित होते. त्यामुळे शांताबाई दोन्ही मुलांकडे सहा-सहा महिने रहात असे. दोन्ही सुना सासूवर आईसारखे प्रेम करीत. दोघींकडे दोन दोन मुले होती. त्यांच्याशी खेळण्यांत, त्यांना गोष्टी सांगण्यात शांताबाई रमून जाई. मुलांचे ही आईपेक्षा आजीवर जास्त प्रेम. सुना सासूच्या खाण्यापिण्याची आबाळ होअू देत नसत. सासूचे काही दुखले- खुपले तर मनापासून सेवा करीत. तिच्या कपड्यां- लत्यांकडे लक्ष देत. थोरला चांगला श्रीमन्त होता. धाकट्याचे स्वत:चे छोटेसे घर होते, अन् त्याला त्याच गावात एक लहानशी नोकरीही होती. येणाऱ्या पगारातून मुलाबाळांचे व नवरा-बायकोंचे बऱ्यापैकी भागे.

अशातच शांताबाई एकदा धाकट्याच्या घरी रहात असताना आजारी पडली व तेथेच तिचे देहावसान झाले. ती बातमी कळल्यावर थोरला सहकुटुंब धाकट्याकडे आला. थोरला रामराज रडत रडत धाकट्या सोमराजला म्हणाला, "अरे सोम, आईचं ऋण तू चुकवलंस, म्हणूनच आईने शेवटी तुझ्या घरी प्राण सोडला. मी मोठा आहे, तेव्हा आता अन्त्येष्टीचा सारा खर्च मीच करीन."

ते ऐकल्यावर तेथे जमलेले सारे नातेवाईक म्हणाले, "वा,वा! मुलगा असावा, तर असा! रामराज म्हणजे शंभर नंबरी सोनं आहे सोनं!"

रामराजने प्रथम वचन दिले खरे, पण अकराव्या दिवसा पर्यन्त अन्त्येष्टीचा जो खर्च होईल त्याचा विचार मनात येताच त्याचे काळीज धडधडू लागले. अंत्येष्टीच्या प्रमुख दिवशी दोघेही भाअू अन्य नातेवाईकांसह नदीकिनारी गेले. तेथे रामराज व सोमराज

अशोक पवार

यांनी स्नान केल्यावर पुरोहितांनी मन्त्रपठण वगैरे केले आणि रामराजने कावळ्यांसाठी पिंडदान देऊन भक्तीने हात जोडले.

परन्तु आसपासच्या झाडांवर अनेक कावळे असूनही एकही कावळा पिंड खायला येईना, हे पाहून सारे नातेवाईक आश्चर्यात पडले. तेथे जमलेले सारे भाऊबन्द आपापली नावे घेऊन, मृतात्म्याचे ध्यान करून 'कृपया पिंड स्वीकारावा' अशी प्रार्थना करू लागले.

शेवटी मामा पुढे आला अन् सर्वांना गप्प रहायला सुचवून म्हणाला "ताई, हे सारेजण तुझ्या थोरल्या लेकाने केलेल्या खर्चाबद्दल त्याचीच फक्त स्तुति करत आहेत, याचंच तुला दुःख आहे न? सोमने जो खर्च केला, त्याही बाबत मी साऱ्यांना सांगतो. पण कृपा करून पिंड स्वीकार."

बस, लगेच कावळे खाली आले अन् पिंडावर तुटून पडले. हे पाहून सर्वांना आश्चर्य वाटले. तेंव्हा रामराजला मामा सांगू लागला, "आईला आपली सारीच मुलं सारखी असतात. जेंव्हा थोरल्या रामराजने अंत्येष्टी व नंतरचे दिवस घालण्याचा सारा खर्च सोसण्याची गोष्ट केली, तेंव्हा सोमराजने गावच्या अनाथालयाला एक मोठी रक्कम देणगी म्हणून देऊन अशी व्यवस्था केली की दरवर्षी त्या रकमेच्या व्याजातून आईच्या श्राद्धदिनी गरिबांना अन्नदान केले जावे. हेही आईचं ऋण चुकवण्यासारखंच आहे ना?"

हे ऐकून रामराजला पश्चात्ताप वाटू लागला. तो म्हणाला, "सोमू, आता खरी गोष्ट मी सांगतो. आईच्या या कर्मकांडासाठी जेंव्हा इतका खर्च करावा लागला, तेंव्हा मी मनातल्या मनात चरफडत होतो. पण तू मात्र गुप्त रूपाने अनाथालयाला देणगी देऊन आईचं ऋण फेडलंस. तू महान आहेस।"

यावर सोमराज म्हणाला, "अरे दादा, आईच्या परलोकसुखासाठी तू खर्च केलास अन् मी या लोकात आईचं नाव रहावं म्हणून खर्च केला. खरं म्हणजे आपण दोघंच काय, या जगात कुणीच आईचं ऋण पूर्णतः फेडू शकत नाही."

चान्दोबा पुरवणी-४५

भारतातील पशुपक्षी

कच्छमधील फ्लेमिंगो

भारतात एक वैशिष्ट्यपूर्ण समजला जाणारा पक्षी म्हणजे फ्लेमिंगो (रोहित). भारतातल्या एका भागाला याचे नाव प्राप्त झाले आहे. तो भाग म्हणजे गुजराथचा कच्छ. याला 'फ्लेमिंगो सिटी' असे नाव पडले आहे.

फिक्क्या लाल रंगाचे पाय व वाकडी लांब मान असणारा हा फ्लेमिंगो पक्षी शरीराने आपल्या पाळीव बदका इतकाच मोठा दिसतो. त्याची उंची मात्र असते चार फूट. त्याचे एक वैशिष्ट्य म्हणजे त्याची मोठी लाल चोच. ही चोच अर्धी खाली वळलेली असते. याच्या पायांची रचना बदकासारखीच (म्हणजे बोटे चामड्यासारख्या पडद्यांनी एकमेकांना जोडलेली) असते. उथळ पाण्यात आपली चोच बुडवून आपले भक्ष मिळवायच्या उद्योगात हे मग्न असतात. चोच खाली वाकलेली असल्यामुळे चिखलपाण्याच्या वरच्या पातळीवर खरडून आपले अन्न मिळवणे त्यांना सोयीचे होते. त्यांची जीभ चाळणीप्रमाणे अन्नकण चाळून घेण्याचे काम करते.

सरोवर, तलाव व छोट्या डबक्यांतून हे लहान लहान टोळकी करून बसलेले दिसतात. ते जेंव्हा उडतात, तेंव्हा आकाशात आपले पंख फैलावून 'V' आकारात उडत रहातात.

ऑक्टोबर व मार्च या दरम्यान कच्छच्या रॅन भागात सुमारे पाच लाख फ्लेमिंगो येऊन पोचतात. संपूर्ण जगात हीच अशी एक जागा आहे की जेथे हे पक्षी जास्तीत जास्त संख्येने अंडी घालून उबवतात.

खूप लहान वयाचा गोल्फ क्रीडापटु

असे मानले जाते की गोल्फ हा खूप रिकामा वेळ असणाऱ्या अमीर लोकांचा खेळ आहे. अशा खेळात लहान मुलांनीही आपली प्रतिभा दाखवावी ही आश्चर्याची गोष्ट खरीच!

शिविन नावाचा पाच वर्षांचा एक मुलगा एकदा आपला पिता पर्सी क्वाट्रा याच्याबरोबर गोल्फ मैदानावर गेला. हिरवी चादर पसरल्यासारखे दिसणारे ते हिरवेगार मैदान पाहून तो फार खूष झाला. त्याला असे वाटले की या मैदानावर कितीही धावले-बागडले तर कोणी 'नको' म्हणणार नाही; परंतु तिथले गोल्फ खेळाडू चेंडूला काही मारल्यावर त्याच्यामागे पळत नव्हते, तर हळूहळ चालत 'खळग्या' पाशी जात होते अन् चेंडू पडल्या जागेपासून खळग्यापर्यंतचे अंतर मोजून पॉइंट मिळवण्यासाठी, मोठ्या सावधगिरीने चेंडू त्या खळग्यात ढकलत होते. या खेळाला वेळ खूप लागत होता. तरीही छोट्या शिविनला तो खेळ खेळून पहावासा वाटला. तेंव्हा पासून तो नेहमीच पित्याबरोबर गोल्फ-मैदानावर जाऊ लागला. मुलाचा अुत्साह पाहून बाप त्याला गोल्फ शिकवू लागला. शिविनचा बाप एक चांगला गोल्फ-पटू होता.

पित्याच्या शिकवणीने शिविन पाच वर्षातच ज्यूनिअर-चॅम्पियन बनला. वय नअूही पूर्ण नसताना त्याने प्रथमतः अंतर्राष्ट्रीय चढाओढीत भाग घेतला होता. इंडोनेशिया व जकार्तामधे झालेल्या बाराव्या आशिया-पॅसिफिक ज्यूनिअर चॅम्पियनशिप चढाओढीत त्याने भाग घेतला. या चढाओढीत पाच देशांच्या एकूण वीस ज्यूनिअर खेळाडूंनी भाग घेतला होता, व शिविनला त्यात दहावा क्रमांक मिळाला होता.

गेल्या वर्षीच्या नवव्या ज्यूनिअर वर्ल्ड कप चॅम्पियनशिपसाठी शिविन ने भारताकडून भाग घेतला होता. आपल्या देशातर्फे आणखीही तीन बाल-खेळाडूंनी यात भाग घेतला होता. या चढाओढीत भाग घेणाऱ्या दहा देशांच्या सर्व बाल-खेळाडूंमधे सर्वात कमी वयाचा होता शिविन। म्हणूनच इटलीच्या एका वृत्तपत्राने शिविनला 'पिकोल्लो' (छोटा) म्हणून त्याच्या अद्भुत प्रतिभेचे अपूर्व असे वर्णन केले होते.

नवी दिल्ली येथे झालेल्या तेराव्या आशिया-पॅसिफिक ज्यूनिअर चॅम्पियनशिप (१२ वर्षांच्या आतील खेळाडूंसाठी) मधे शिविनने रौप्य पदक जिंकले होते. फिलिपाइन्सच्या जेसन गिरोनेल्ला याला प्रथम क्रमांक मिळाला. तरीही शिविननेच आपल्या खेळाने सर्वांना आकर्षित करून घेतले होते.

कलकत्याला झालेल्या 'नॅशनल गोल्फ चॅम्पियनशिप' चढाओढीत शिविनने 'नैशनल सबज्यूनिअर' (१५ वयाच्या आतील खेळाडूंसाठी) हे स्थान पटकावले. गोल्फचा तोच सर्वांत कमी वयाचा अन मोठा प्रतिभावान असा खेळाडू आहे.

तुम्हाला माहीत आहे काय?

१. आपल्या देशाचा अतिप्राचीन ग्रन्थ कोणता?
२. परशुरामाचा जन्म कोणत्या वंशात झाला होता?
३. ज्यूडासने येशूला कोणत्या अुद्यानात फसवले होते?
४. 'भारत जातीय कॉंग्रेस' चे पहिले नाव काय होते?
५. दहा वर्षेपर्यंत भारताचे 'अुपराष्ट्रपति' पद कोणी भूषवले होते?
६. सम्राट हर्षवर्धन त्याच्या एका मन्त्र्याकडून मारला गेला. हा मन्त्री कोण?
७. शक संवत्सराचा प्रारंभ केंव्हा झाला. तो कशाची आठवण करून देतो?
८. पुराणाप्रमाणे, श्रीमहाविष्णूंनी मगरीच्या तावडीतून ज्याला वाचवले होते, त्या हत्तीचे नाव काय?
९. ज्यूलियन कॅलेण्डर कोणी बनवले?
१०. अुत्तरप्रदेशातल्या 'भाईदूज' प्रमाणेच दक्षिणभारतात एक सण साजरा केला जातो. तो कोणता?
११. एका प्रसिद्ध खेळाला प्रथम 'पूना' नावाने संबोधले जाई. तो खेळ कोणता?
१२. कलकत्याच्या एका विशेष जातीचे लोक 'कबुतरांच्या लढाई' बद्दल विशेष प्रेम दाखवतात; ते लोक कोण?
१३. सुप्रसिद्ध 'हर्षचरित' (संस्कृतमधे) कोणी लिहिले?
१४. कोणत्या नदीवर 'नागार्जुन सागर' धरण बांधले गेले आहे?
१५. 'महाबलीपुरम्' ची निर्मिती कोणी केली?

अुत्तरे

१. यजुर्वेद.
२. भृगु वंश.
३. गेल्थसमेन.
४. इण्डियन नैशनल यूनियन.
५. डॉ. एस्. राधाकृष्णन्.
६. अर्जुन.
७. ई.स. ७८ मधे. कनिष्कचा राज्याभिषेक.
८. गजेन्द्र.
९. ज्यूलियस सीझर. याने ई.स.पू. ४६ मधे महिने व वर्ष यांना नावे दिली.
१०. कानु पोंगल.
११. बॅडमिंटन.
१२. चिनी लोक.
१३. बाणभट्ट.
१४. कृष्णा नदी.
१५. नरसिंह वर्मन्.

'चांदोबा'च्या बातम्या

अंतरिक्षातील अुच्चांक

राशियातील अंतराळ-वीरांनी अंतरिक्षातील स्टेशनावर अनेक महिने मुक्काम केला. पण गेल्या मे महिन्यात आकाशातून परत आलेल्या अमेरिकेच्या 'ऐडीवर' या स्पेस-शटल मध्ये अंतरिक्षात राहून आलेल्या कमांडर बॉडेन सॅटिन याने आकाशात ७४० तास म्हणजे जवळ जवळ ३१ दिवस राहून एक नवीन विक्रम केला. तो चार वेळा अंतरिक्षात जाअून आला. पूर्वी नॉर्म थगार्ड हा स्पेस-शटल मध्यें ६०४ तास राहिला होता. आणि तो पण अंतरिक्षात चारदा जाअून आला होता.

नगरांचे नाते

निरनिराळ्या शहरांमधे बंधुभाव निर्माण करण्यासाठी एक योजना बनवली गेली होती. या योजनेनुसार अमेरिकेच्या कोलोराडोमधील डेन्वर शहराची आठ बंधु-शहरे आहेत. त्यातले आठवे शहर आहे मद्रास. डेन्वरच्या जनतेला मद्रासबद्दल जास्त माहिती देण्यासाठी तेथे लवकरच 'डेन्वर मद्रास-पार्क' तयार करण्यात येणार आहे.

पोत्यातली अब्रू

श्रीपुरमधे नारायण नावाचा एक धनसंपन्न गृहस्थ रहात असे. श्रीधर हा त्याचा बालसखा शेजारच्या नरसिंहपुरमधे रहात असे. एके दिवशी नारायणला भेटायला श्रीधर श्रीपुरला आला. खूप दिवसांनी भेट होत असल्याने नारायण आपले मोठ्या प्रेमाने स्वागत करील असे श्रीधरला वाटत होते. त्याचे श्रीपुरमधे काही कामही होते.

श्रीधरच्या अंगावरचे कपडे अगदी जुनेपुराणे होते. त्याला पाहिल्या बरोबरच नारायणने ताडले की, "याची परिस्थिती अगदीच हलाखीची आहे. आपल्याकडे काही मदतीच्या अपेक्षेनेच आला असला पाहिजे हा." मग त्याला पाहिल्यावर नारायणने चौकशीही केली नाही की, "तू कसा आहेस? काय काम काढून श्रीपुरला आला आहेस? इ." अुलट तो त्याच्याशी आपल्या मोठेपणाच्या गोष्टीच बोलत राहिला. आपण कशी अन् किती कमाई केली, मोठ्या-मोठ्या लोकांशी आपली कशी ओळख आहे, त्यांच्यात अुठणे-बसणे आहे-वगैरे वगैरे!

नारायणचे हे सारे बोलणे श्रीधर शान्तपणे ऐकून घेत होता. ते चालू असतानाच कोणी एक माणूस येअून नारायणच्या हाती एक चिठ्ठी देअून गेला. ती वाचून पुन्हा नारायण गर्वाने म्हणाला. "पाहिलंस, कसली कसली माणसं माझ्या परिचयाची आहेत? आज रात्री जमीनदाराकडे मेजवानी आहे. जमीनदारानेच खुद्द चिठ्ठी लिहून मला निमन्त्रण दिलंय. ही तीच चिठ्ठी बघ!"

श्रीधर हसत म्हणाला, "तू आपल्या कमाईबद्दल बोललास तेंव्हाच तुझा इथे किती दबदबा असावा, कशा बड्या बड्या

लोकांशी तुझी दोस्ती असावी वगैरे मी ओळखलंय. खरं म्हणजे तुझ्या मार्फत जमीनदाराकडून माझं एक काम करवून घ्यायच्या आशेनंच आलो होतो मी तुझ्याकडे. आता तर मला खात्रीच वाटतेय की माझं ते काम नक्की सफल होणार!"

थट्टेखोरपणा दाखवत नारायण म्हणाला. "काय?. जमीनदाराकडे तुझं काम? हा, हा, हा! काय पण मजेचं बोलतोयस."

"होय रे, खरंच! त्यांच्याकडूनच माझं एक काम होणार आहे. तुझ्या या जमीनदाराची काही शेतं आमच्याही गावात आहेत. सध्या तिथे काहीच शेती केली जात नाही. मी अैकलंय की यन्दा जमीनदार ती शेतं खंडाने द्यायच्या विचारात आहे.तू माझ्या वतीने जमीनदाराशी बोलून ती शेतं मलाच खंडाने मिळवून दे. इतकीच तुझी मदत मागायला आलोय मी." श्रीधर बोलला.

हे कामही बहुधा नारायणला आवडलं नाही. तो म्हणाला, "एक बोललो तर वाईट वाटून घेअू नकोस. आमच्या जमीनदाराला तुझ्या सारखा फाटका माणूस माझा मित्र आहे असं कळलं, तर तो मलाच लुंगासुंगा समजू लागेल आणि त्याच्या दृष्टीनं माझी किंमत कमी होईल."

परन्तु श्रीधर यावरही गप्प राहिला नाही. तो पुन्हापुन्हा आर्जवे करू लागला कि "काहीही करून शेते मिळवून देच. सध्या माझी परिस्थिती फारच खालावलेली आहे- एक एक दिवस घालवणं कठीण जाअू लागलंय."

पण नारायणवर त्याचा काहीच परिणाम झाला नाही. त्याने इतकेच सांगितले की, "आता मेजवानीला जायची वेळ झालीय, मला अुद्या येअून भेट." नाइलाजाने श्रीधर तेथून निघून गेला.

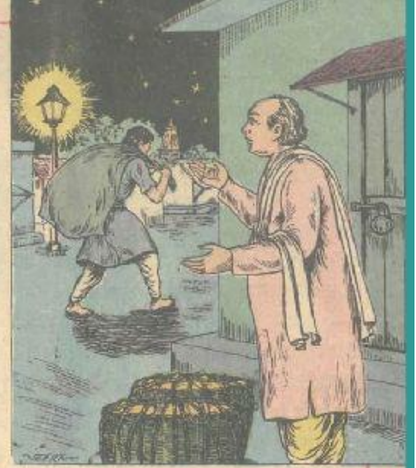
दुसऱ्या दिवशी श्रीधर पुन्हा नारायणकडे आला, तेंव्हा त्याच्या जवळ दुसरा एक माणूस बसलेला होता. नारायणने त्या माणसाचा परिचय करून देत श्रीधरला म्हटले, "यांचं नाव धनीराम आहे. नावाप्रमाणेच मोठे धनी आहेत. आमच्या गावात मोठा व्यापार आहे यांचा. रोज थोडा वेळ येअून माझ्याशी चार गोष्टी केल्यावाचून चैनच पडत नाही यांना."

धनीरामने एकदा श्रीधरकडे नीट निरखून पाहिले अन् नारायणकडे वळून तो म्हणाला, "काय, या पोती वहाणाऱ्या माणसाशी तुमची बरीच दोस्ती दिसतेय!"

दचकून नारायणने एकदम विचारले, "काय म्हणताय? याचं नाव श्रीधर आहे. लहानपणी आम्ही दोघं एकत्र शिकत होतो. त्याच परिचयामुळे तो माझ्याकडे नेहमी येत जात असतो. याला तुम्ही 'पोती वहाणारा' का म्हणता? मला तर काहीचं समजत नाही! काय झालं? तुम्ही असं का म्हणालात?"

धनीराम स्पष्टच बोलू लागला, "काल रात्री दुकान बन्द करून एका संबंधिताने दिलेल्या आंब्याच्या दोन करंड्या घरापर्यन्त वाहून नेण्यासाठी मजूर शोधत होतो. तेव्हाच बाजारच्या रस्त्याने डोक्यावर मोठंसं पोतं वाहून नेताना मला हा माणूस दिसला. मी त्याला विचारलं की, जरा तुझं पोतं अुतरून ठेअून माझ्या करंड्या घरापर्यन्त पोचवून देतोस? तर माझ्याकडे नुसतंच हसून पाहून हा निघून गेला. म्हणून तर मी इतक्या सहजपणे ओळखला याला." अन् नंतर धनीराम तेथून निघून गेला.

हे सारं ऐकून नारायणला आपला अपमान झाल्यासारखा वाटला अन् रागाने तो श्रीधरला म्हणाला, "असलं हलकं काम करणं तुला अपमानास्पद नाही वाटलं? मागितले असतेस, तर दहा-वीस रुपये मीही तुला दिले असते, पोती वहायची काय गरज

पडली तुला? पोती वहाणारा एकजण माझा मित्र आहे असं कळून माझी बेअब्रू होईल. पुढे कध्धी माझ्याकडे येत जाअू नकोस अन् माझी अब्रू धुळीला मिळवू नकोस."

जरासं हसून श्रीधर म्हणाला, "काय करू? मला ते पोतं वहावंच लागलं. तुझी अब्रू धुळीला मिळवायला नव्हे, तर ती वाचवण्यासाठीच मी तसं केलं. त्या पोत्यात पण तूच होतास ना!"

आता मात्र खूप रागावून नारायण ओरडला, "काय बडबडतोयस? पोत्यात मी होतो? याचा काय अर्थ?"

"अरे बाबा, रागावतोयस का इतका? जरा लक्ष देअून ऐक मी काय सांगतोय ते! काल रात्री मी जेव्हा आपल्या गावाकडे निघालो

तेंव्हा जमीनदाराच्या घराबाहेर बेहोश अवस्थेत पडलेल्या तुला मी पाहिलं. तुझ्यापाशी दारूचा वास मारत होता अन् तू काहीतरी बडबडत, गात होतास. मला वाटलं की, अशा स्थितीत तू कुणाला दिसलास तर तुझी अब्रू धुळीला मिळेल. माझ्याजवळ एक पोतं होतं, म्हणून मी मुकाट्याने तुला त्या पोत्यात बसवून डोक्यावर घेतलं अन् तुला तुझ्या घरी पोचवून दिलं. त्याच वेळी धनीरामनं मला रस्त्यात पाहिलं. मी तर या गावात नवखा होतो. त्यामुळे अब्रूची मला काहीच पर्वा नव्हती. पण तुझी मात्र अब्रू वाचली, इतकं पुरे! जातो मी आता." श्रीधर म्हणाला.

इतक्यात नारायणची बायको देवाला जाऊन परत आली होती. ती म्हणाली, "होय, श्रीधरभाऊजींनी योग्य तेच केलं. वेळेवर भावजी आले नसते, तर तुमची अब्रू कशी राहिली असती? तुमची स्थिती पाहून मला रात्री झोप आली नाही. सकाळीच देवळात जाऊन तुमच्या नावे अभिषेक करून आले. आपण ऋणी आहोत यांचे. रात्रीची घटना इतरांना कळली असती तर लोक तुमच्यामागे तुम्हाला हसले असते आणि जमीनदारांनी तर तुम्हाला झटकूनच टाकलं असतं. कारण आपल्या दोस्ताला 'दारूबाज' म्हटलं जातं. वाचलात ते केवळ तुमच्या या मित्राने वेळेवर योग्य अुपाय केला म्हणूनच!"

आता कुठे नारायणला खरी गोष्ट कळून चुकली. मान खाली घालत तो श्रीधरला म्हणाला, "मित्रा! मला माझ्या अहंकाराबद्दल योग्य प्रायश्चित्त मिळालं. तू आपल्या अब्रूचा विचार न करता माझी अब्रू मात्र पोत्यात बंद करून सहीसलामत घरी पोचवलीस. मी फार फार आभारी आहे तुझा! मी आजच शपथ घेतो की, पुन्हा कधी मी असल्या दुर्बळपणाचा गुलाम बनणार नाही."

नंतर त्याने श्रीधरला कडकडून मिठी मारली अन् त्याच दिवशी जमीनदाराशी बोलणे करून त्याचे कामही करून टाकले.

विद्वत्तेचे मूल्य

चन्दनपुर गावात कुशल नावाचा एक विद्वान पंडित रहात असे. त्या गावात मजूर आणि व्यापारी खूप होते, परन्तु कुशलचे पांडित्य ओळखणारा मात्र कोणीही नव्हता. तो दुसरे कोणतेच काम जाणत नव्हता, त्यामुळे राजाकडूनच आपल्या विद्वतेच्या बळावर काही मदत मिळवण्यासाठी तो राजधानीच्या शहरी गेला.

खूप प्रयत्न करूनही कुशलला राजदर्शन मिळणे दुरापास्त झाले. त्याच वेळी त्याच्या भाग्याने चन्दनपुर मधेच पूर्वी रहाणारा चतुर नावाचा माणूस त्याला भेटला. तो कुशलचा लहानपणचा वर्गमित्र होता. पण चतुर काही मेहनत करू शकत नसल्यामुळे व व्यापार करायची त्याची इच्छा नसल्याने तो दहा वर्षांपूर्वीच आपले गाव सोडून राजधानीत येअून राहिला होता. लोकांशी गोड गोड बोलून त्यांचा आश्रय मिळवण्यात चतुर चांगला हुशार असल्यामुळे राजदरबारात स्वतः साठी नोकरी मिळवण्यात तो सफल झाला अन् थोडयाच दिवसात राजाचा प्रियपात्र ही बनून गेला.

कुशलला चतुर म्हणाला, "मी राजाशी तुझी गाठ घालून देईन. पुढे राजाला खूष वगैरे करायचं तुझं तू पाहून घे."

कुशलला खूप आनन्द झाला अन् त्याने आपली सहमती प्रकट केली.

दुसऱ्याच दिवशी त्याची राजाशी भेट झाली. कुशलची विद्वत्ता पाहून राजा चकित झाला. त्याने दरबारातच रहावे अशी इच्छा राजाने प्रकट केली. परन्तु कुशल म्हणाला, "महाराज, चन्दनपुर सोडून रहायची माझी इच्छा नाही. आपण कृपा करून मला काही धनाची मदत करावी. मी त्या रकमेतून तेथेच जमीन खरीदून शेती करून माझं

प्रणवकुमार डोळे

आयुष्य व्यतीत करीन.

कुशलला खजिन्यातून पन्नास हजार अशर्फी देववून राजा त्याला म्हणाला, "माझ्याजवळ राजनीतिबद्दल लिहिलेला एक जुना ग्रन्थ आहे. पंडित लोक म्हणतात की, चाणक्याच्या अर्थशास्त्रातही न आढळणाऱ्या काही खास गोष्टी या ग्रन्थात आहेत. परन्तु ग्रन्थाची भाषा क्लिष्ट आहे. माझे दरबारी पंडितही त्याचा बरोबर अर्थ सांगू शकत नाहीत. आपण एक वर्षभरात त्या ग्रन्थाचा सुलभ भाषेत अर्थ लिहून द्या. मी आपणाला आणखी पन्नास हजार अशर्फी देऊन आपला सत्कार करीन."

तो ग्रन्थ घेऊन कुशल आपल्या गावी निघून गेला.

राजाने चतुरजवळ कुशलची खूप तारीफ केली आणि म्हटले, "माझ्या दरबारात आल्यापासून तू जी काही कामं केली असशील, त्यातलं सर्वात आनन्ददायक काम म्हणजे या कुशलचा तू माझ्याशी करून दिलेला परिचय!"

यानन्तरही राजा वरचेवर चतुरजवळ कुशलची प्रशंसा करत राहिला.

यामुळे हळूहळू चतुरला कुशलचा हेवा वाटू लागला. राजाला कुशल इतका आवडेल असे त्याला वाटले नव्हते. तो स्वतः गेली दहा वर्षे राजाजवळ काम करत होता. त्याचे दिवसही तसे आरामात जात होते, परन्तु त्याच्याजवळ तसे फारसे धन नव्हते. कुशल मात्र एकाच दिवसात पन्नास हजाराची रक्कम मिळवून बसला. या हेव्यामुळे त्याला राजा कुशलची करीत असलेली स्तुति अप्रिय वाटू लागली. कुशलबद्दल राजाचे मन कलुषित करून द्यावे असे त्याला वाटू लागले. त्यामुळे चतुर राजाला एकदा म्हणाला, "महाराज, या कुशलचा खूप पूर्वीच आपणाला परिचय करून द्यायचा माझा विचार होता. मी त्याला अनेकदा आपल्या भेटीसाठी बोलावलंही होतं. पण त्यानं दर वेळी नकार दिला. आता पोट भरणं कठीण झालं तेंव्हा झक्कत आला. नाहीतर यापुढेही तो कधी आपणाकडे आला नसता."

हे ऐकल्यावर राजा चतुरजवळ पुन्हा कुशलबद्दल कधी बोलला नाही. असेच सहा महिने निघून गेले. एक दिवस राजा चतुरला म्हणाला, "मी दिलेल्या ग्रंथाचं काम कुशल कसं काय करत आहे याबद्दल जाणून घ्यावंसं वाटतंय मला. त्याला एकदा बोलावून घेऊ शकशील?"

चतुरने विचार केला की, ही छान संधि आपल्या हाती आलीय. त्याने कुशलकडे काहीच निरोप वगैरे पाठवला नाही. पण दोन दिवसांनी राजाकडे जाऊन तो म्हणाला, "महाराज, कुशलने निरोप पाठवलाय की तो इतक्यात आपल्याला भेटायला येऊ शकत नाही."

परंतु चतुरने अपेक्षिल्याप्रमाणे राजाने कुशलबद्दल मुळीसुध्दा राग वगैरे प्रकट केला नाही. अुलट तो म्हणाला, "होय, खरं तर माझीच चूक आहे. मी त्याला एक वर्षाची मुदत दिली होती. मधेच त्याच्यासारख्या पंडिताच्या कामात व्यत्यय आणणं बरं नव्हे. मीच एकदा वेळ काढून त्याच्याकडे जाऊन काम पाहून यावं हे अुचित होईल. अुद्याच मी जातो चन्दनपुरला."

'अशा तऱ्हेने तर आपलाच खोटेपणा बाहेर येईल'-या विचाराने चतुर म्हणाला, "तसं कशाला महाराज? मीच जाऊन त्याला विनवून घेऊन येतो." असे म्हणून तो लगेच चन्दनपुरला रवाना झाला.

तो कुशलकडे जाऊन म्हणाला, "तुझी महानता आता ओळखली मी! तुझ्या पांडित्यावर राजा जे प्रेम दाखवू लागला, ते पाहून माझ्या मनात हेवा अुत्पन्न झाला अन् मीच आपल्या वर प्राणसंकट ओढवून घेतलं." नंतर आपण राजाकडे जे खोटे बोललो, ते सांगून चतुर कुशलला म्हणाला,

''खरी गोष्ट राजाला कळती, तर माझी नोकरी तर जाईलच, पण मला तुरुंगवासही भोगावा लागेल. आता तूच माझं रक्षण कर बाबा!''

''तुझं रक्षण करायचा एकच मार्ग दिसतोय मला. आताही तू राजाकडे जाअून असंच सांग की, मी राजाला भेटायला येअू शकत नाही. म्हणजे तुझ्या पहिल्या सांगण्याला पुष्टि मिळेल. राजा माझं काय करील, ते मागून पहाता येईल?'' काहीसा विचार करत कुशलने सुचवले.

मित्राचा भलेपणा चतुरने ओळखला. त्याने त्याची खूप तारीफ केली. आपल्या चुकीबद्दल पुन:पुन्हा माफी मागून तो परत फिरला. परन्तु गावच्या सीमेवरच त्याला राजाचा रथ दिसला.

चतुरने राजाला सांगितले. ''महाराज कुशल म्हणाला की, आपल्याला राजाकडे यायला वेळ नाहीय. मी हेच आपणाला सांगावे असं म्हणाला तो!''

जरासे हसत राजा म्हणाला, ''तुझा मित्र अहंकारी नाहीय. मी दिलेल्या कामात मन एकाग्र करून तो त्याचा फडशा पाडत असावा. म्हणूनच आपल्याला असं मधेच येता येणार नाही असं त्यानं सांगितलं. तू जाअूनही तो येणार नाही हे ओळखून मीच स्वत: निघून आलोय.''

नंतर राजा काही दिवस चन्दनपुरात राहिला. पंडितां बरोबरच राहून त्याने तो ग्रन्थ त्याच्या तोंडून श्रवण केला. आणि तृप्त होअून राजा राजधानीला परतला.

हा सारा प्रकार पाहून चन्दनपुरचे ग्रामवासी एक गोष्ट समजून चुकले की, चतुर सारखी माणसे वर्षानुवर्ष राजाकडे राहिली तरी स्वत:पुरतंच पहातात. परंतु कुशलसारख्या विद्वानांमुळे आपल्या गावची कीर्ति चहूदिशांना पसरते.

यानन्तर चन्दनपुरचे लोक कुशलकडे मोठ्या आदराने पाहू लागले. आणि पुढे त्या गावातही पंडित व कलाकार लोकांचा अुदरनिर्वाह व्यवस्थितपणे होअू लागला.

वीर हनुमान

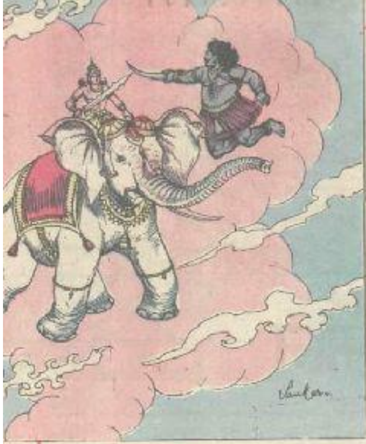
महोदराने जेव्हा असं सांगितलं, तेव्हा कुंभकर्ण ताबडतोब त्या राक्षसांसह रावणाच्या महालाकडे निघाला. कुंभकर्ण पोंचण्यापूर्वीच राक्षसांनी जाऊन रावणाला सांगितलं-''कुंभकर्ण झोपेतून उठला आहे. त्याला खूपच भूक लागलेली आहे. त्याच्या भोजनाची व्यवस्था आम्ही केलेली आहे. आपण त्या बाबत काळजी करू नये. त्याला आपली काय आज्ञा आहे? त्याने परस्पर रणांगणावर जावं की आपल्याला भेटायला यावं?''

''मला त्याला भेटायचंय. गौरवपूर्वक त्याला इथे घेऊन या. त्याला त्रास होईल असे काही करू नका. आता मला त्याच्या मदतीची फार आवश्यकता आहे.'' रावण म्हणाला.

राक्षसांकडून हा निरोप मिळाल्यावरच कुंभकर्ण रावणाकडे निघाला होता.

बाहेरूनच वानरांनी कुंभकर्णाला पाहिलं, नि ते भिऊन इकडे तिकडे पळू लागले. त्याचे रौद्र रूप पाहून त्याच्याशी भिडायला कोणी धजले नव्हते. वाट मिळेल तिकडे वानरांनी पळायला सुरुवात केली. रामाने ही कुंभकर्णाला पाहिलं. भीतीने सैरावैरा पळून जाणाऱ्या वानरांना ही रामाने पाहिले. तेव्हा रामाने संभ्रमाने बिभीषणाला विचारलं-''एकाद्या मोठ्या काळ्या ढगासारखा हा राक्षस कोण आहे? याचं आक्राळ-विक्राळ रूप पाहूनच वानर भिऊन गेलेले आहेत हा आहे तरी कोण?''

२६. कंभकर्णाशी युद्ध

तेव्हा विभीषणाने रामाला सांगितलं-"हा विश्रवसूचा मुलगा कुंभकर्ण आहे. युद्धात याने यमराज व इंद्र यांना ही जिंकलं आहे. याच्या इतकं विशाल शरीर दुसऱ्या कुठल्या ही राक्षसचं नाही. दुसरे राक्षस वरदान मिळवून बलशाली व पराक्रमी झाले, पण कुंभकर्णाची गोष्ट तशी नाही. हा जन्मापासूनच बहादूर व पराक्रमी आहे. जन्म झाल्या बरोबर आपली भूक शमविण्यासाठी याने अनेक हजार प्राणी खाऊन टाकले. हे पाहून लोक घाबरून पळून गेले व जाऊन इन्द्राकडे तक्रार केली. इन्द्राने रागावून कुंभकर्णावर वज्रायुध फेकलं. त्यावेळी कुंभकर्णाने जो आरडा-ओरडा केला, तो ऐकून पृथ्वीवरील सर्व लोक घाबरून गेले. कुंभकर्णाने ऐरावत हत्तीचा एक दात उपसला व तो इंद्राच्या छातीत खुपसला. तेव्हा इंद्र आपल्या प्रजेसह ब्रह्मदेवाकडे गेला. सर्वांनी ब्रह्मदेवापुढे आपले गाऱ्हाणे मांडले. तेव्हा ब्रह्मदेवाने सर्व राक्षसांना बोलवले. त्यांच्यांतील कुंभकर्णाला पाहून साक्षात् ब्रह्मदेव ही मनात थोडा घाबरला ब्रह्मदेव कुंभकर्णाला म्हणाला- "प्राण्यांचा सर्वनाश करण्यासाठीच जणू विश्रवसूने तुला जन्म दिला आहे. तुझ्याकडून काही सत्कर्मांची अपेक्षा करणं व्यर्थ आहे. तू नेहमी कोणत्याही अवस्थेत झोपत राहशील! माझा तुला शाप आहे."

ब्रह्मदेवाने जेव्हा हा शाप दिला तेव्हा कुंभकर्ण तावडतोब ब्रह्मदेवापुढे खाली पडला नि गाढ झोपी गेला. हे पाहून रावण ब्रह्मदेवाला म्हणाला-"आपल्या प्रपौत्राला असा शाप देणं योग्य नाही. तू जे बोललास ते असत्य होणे ही शक्य नाही. याच्या झोपण्याच्या नि जागण्याच्या वेळा निश्चित करून टाक." तेव्हा ब्रह्मदेव म्हणाला की "कुंभकर्ण सहा महिने झोपेल व फक्त एक दिवस जागा राहील. जो जेव्हा जागृत होईल तेव्हा आपली भूक भागवण्यासाठी समोर जे दिसेल ते खाऊन टाकील. म्हणून तो जागा होण्यापूर्वी त्याच्या भोजनाची

चांगली व्यवस्था करून ठेवायला हवी. अन्यथा तो आपला-परका असा विचार न करता समोर दिसेल त्याला आपले भक्ष्य बनवील!" हा एक मोठा धोका आहे. आता रावणाने थोड्या भयानेच कुंभकर्णाला जागविले आहे. महान पराक्रमी नि अति खादाड कुंभकर्ण आता वानरांना खाण्यासाठी येईल. वानर त्याच्याशी कसं युद्ध करू शकतील? याच्या पराक्रमा पुढे वानर म्हणजे किस झाड की पत्ती? वानरांना सांगितलं पाहिजे की हे एक चालतं बोलतं यंत्र आहे.

विभीषणाचं हे बोलणं ऐकून राम विचार करू लागला. नील म्हणाला की लंकेच्या सर्व प्रवेश द्वारांवर हल्ला केला पाहिजे. गवाक्ष, हनुमान आणि अंगद हे पर्वत-शिखरे हाती घेऊन युद्धासाठी सज्ज झाले.

दरम्यान कुंभकर्ण अर्ध-निद्रित अवस्थेत रावणापाशी आला. त्याने पाहिलं की रावण खूप उदास व दुःखी आहे. कुंभकर्णाला पाहून रावण उत्साहाने आपल्या आसनावरून उठला आणि पुढे होऊन त्याने कुंभकर्णाला मिठी मारली. आणि दोघे ही खाली बसले. आज रावण फार प्रेमात आलेला पाहून कुंभकर्णाला मोठे आश्चर्य वाटले. तो विचार करूं लागला की आज रावणावर कोणते महासंकट आले असावे बरें? कुंभकर्णाने विचारले-"कशासाठी झोपेतून मला जागवलं गेलं? आता तू कुणाला असा भीत आहेस? तो कोणी ही असो, त्याचा मृत्यु आता जवळ येऊन ठेपलेला आहे, समज!माझ्या बळाची तुला कल्पना आहेच. मी इथे असताना आता तू कसलीच काळजी करूं नकोस. आता तुझी सर्व संकटे पळून गेल्यासाखी आहेत. बोल, मी आता तुला काय मदत करू?"

तेव्हा रावण म्हणाला-"रामामुळे माझ्यावर संकट आलेलं आहे. तो सुग्रीव वानरसैन्य घेऊन समुद्र पार करून इथं आला आहे आणि आपल्या सेनेचा सत्यानाश करीत चालला आहे. युद्धात एक ही वानर-वीर मृत्यु-मुखी पडला नाही, अनेक राक्षसवीर मात्र कामी आले. आता तू सर्व वानर-वीरांना मारून लंकेचं संरक्षण कर. म्हणून मी तुला आता झोपेतून जागं केलं."

यावर कुंभकर्ण हसून म्हणाला-"आपल्या पैकी काही जणांना ज्याबाबत भीति वाटत होती, ते खरं ठरलं! तू सीतेच्या अपहरणाचं पाप केलंस, त्याचा परिणाम आता तुला भोगावा लागत आहे. याबाबत आपला छोटा भाऊ विभीषण जे सांगत होता, त्यात आपलं हितच होतं! आतां तुला जे योग्य वाटेल ते कर."

कुंभकर्णाचं बोलणं रावणाला रुचलं नाही. रागावून तो म्हणाला-"माझ्याहून लहान असून आता तू मला हितोपदेश करू लागलास? ही विचार करीत बसण्याची वेळ नाही. मी केलं ते चूक की बरोबर हे तू सांगण्याची आवश्यकता नाही. माझं काही चुकलं असेक तर त्याचे फळ मी भोगीन. आता तू आपला सर्व पराक्रम दाखव."

यावर कुंभकर्ण म्हणाला-"राक्षसराज, मी तुझा छोटा भाऊ आहे. मी तुझा हितैषी आहे, म्हणून एक हिताची गोष्ट सांगितली. तुझी चिंता मला समजली, आता तू अगदी निश्चिन्त रहा. मी राम व लक्ष्मण यांना ठार करून वानरांना पळवून लावतो. अनेक स्वजनांच्या मृत्यूमुळे दुःखीं झालेल्या

राक्षसांना मी संतोष देईन. मी जोपर्यंत जिवंत आहे, तो पर्यंत राम व लक्ष्मण तुझ्या केसाला धक्का लावणार नाहीत. राम-लक्ष्मणाचे भय तू आता मनांतून काढून टाक. या युद्धात जय तुझाच होणार याबाबत खात्री बाळग."

तेव्हा महोदर धमकावणीच्या सुरात कुंभकर्णाला म्हणाला-"रावणाने जेव्हा सीतेला पळवून आणण्याचा घाट घातला, तेव्हा आपण सर्वांनी त्याला मान्यता दिली. कुणाला ही न विचारता तर रावणाने हे काम केलेले नाही. आता आपल्या पराक्रमाच्या बळावर तू एकदम युद्धासाठी जाण्याचा विचार करीत आहेस, हे मला योग्य दिसत

नाही. रणांगणावर एकट्या रामाने अनेक राक्षसांना मारून टाकले. त्या रामाला तू एकटा कसा मारू शकशील? रणांगणावर हारलेले राक्षस आता सुद्धा रामाचं नाव ऐकलं की घाबरून उठतात. रामाच्या पराक्रमाची तुला कल्पना नाही असं दिसतंय."

आणि मग रावणाकडे वळून महोदर म्हणाला-"आमच्यापैकी ही काही लोकांना तू युद्धासाठी पाठव. आम्ही रामाला ठार करून तुला येऊन सांगू-राम संपला! तू विजयोत्सव साजरा करण्याची तयारी कर. सीतेला तिच्या पतीच्या मृत्यूची वार्ता कळव आणि तिला आपली पट्ट राणी बनव. युद्ध न करताच सगळं काम होऊन जाईल."

महोदरचं हे बोलणं ऐकून कुंभकर्णाचा क्रोध भडकला. तो महोदरला म्हणाला-"गप बस, पुन्हा असं काही बोलण्याचं धाडस करू नकोस. सावधान! तुझ्यासारखे भ्याड आणि बुद्धिहीन लोक वेळ आली म्हणजे उपयोगी पडत नसतात. तुझ्यासारख्यांचं बोलणं ऐकून तर आता रावणावर हे संकट येऊन ठेपलं आहे. खरं म्हणजे तू युद्धाला भितोस. राजा म्हणेल त्याला होकार देऊन टाळ्या वाजवणं तुला माहीत आहे. तुझ्यासारख्या खुशमस्कऱ्यांच्या मुळेच प्रकरण या थरापर्यंत पोचलं आहे. तुम्हां लोकांमुळे लंकेचा सर्वनाश होऊ पहात आहे. सर्व खजिना रिकामा झालेला आहे. किती तरी सेना मारली गेली आहे. असं वाटतं की राजाला तुम्ही आपला शत्रु समजता. तुम्ही लोकांनी केलेल्या चुका दुरुस्त करण्यासाठी मी आता रणांगणाकडे निघालो आहे."

कुंभकर्णाचं बोलणं ऐकून रावण खूप हसून म्हणाला—"महोदर तर रामाचं नाव घेतलं की भयानं कापतो, म्हणूनच त्याला युद्ध नको आहे. मला तुझ्याहून अधिक जवळचा कोणी नाही. तुझ्यासारखा पराक्रमी दुसरा कोण? तू तावडतोब युद्धासाठी नीघ. वानरांना खाऊन टाक आणि युद्धात विजय मिळव. तुला पाहताच वानर पळून जातील. राम-लक्ष्मण घाबरून गेले तर त्यात आश्चर्य कसले?"

आता वानरांच्यात नवीन उत्साह संचारला. वृक्ष व शिला यांच्यासह ते युद्ध भूमीकडे निघाले. मस्त हत्तींप्रमाणे त्यांनी कुंभकर्णाशी झुंज घेतली. आपल्याकडे येणारी झाडे व दगड यांनी कुंभकर्ण जरा ही विचलित झाला नाही. उलट त्याने वानरांना ठार मारायला सुरुवात केली.

कुंभकर्णाच्या प्रहारांमुळे आता वानरांची पिछेहाट झाली. काही वानरांनी समुद्रात उड्या मारल्या. काही हवेत उडाले. काही वानर ज्या सेतूवरून आले, त्याच सेतूवरून मागे जाऊ लागले.

अंगद वानरात उत्साह भरू लागला-पळून जाऊ नका. तुम्ही हजारो वानर, एकट्या कुंभकर्णाला पाहून घाबरताय ही शर्मेची गोष्ट आहे. अंगदाच्या उत्साहवर्धक बोलण्याने वानर युद्धभूमीकडे परत फिरले. हनुमानाने ही या कामी अंगदाला मदत केली.

कुंभकर्णाने रावणाचा आशीर्वाद घेतला व सर्व शस्त्रास्त्रांसह रण-भूमीकडे निघाला. राक्षसांची प्रचंड सेना त्याच्या बरोबर निघाली. कुंभकर्णाला पाहून वानर भयभीत होऊन पळून जाऊ लागले. वानरांचा उत्साह वाढविण्यासाठी अंगद त्यांना

म्हणाला- "आपल्याला भीति दाखवण्यासाठी हे एक यंत्र बनवलेले आहे. आपण महान् वीर आहोत, सामान्य माकडे नव्हे! आपल्याला भीण्याचे काही कारण नाही. आपण लवकरच याचा नाश करूं. चला, पुढे व्हा."

नंतर हनुमान सेनापति बनला. ऋषभ, शरभ, मैंद, धूम्र, नील, कुमुद, सुषेण, गवाक्ष, रंभ, तार, द्विविद व पनस नांवाच्या योद्धयांना बरोबर घेऊन तो युद्धासाठी निघाला. ते सर्वजण युद्धांत आपले प्राण द्यायला तयार होते.

दरम्यान कुंभकर्णाने वानरांना खायला सुरुवात केली. द्विविदाने एक पर्वत उचलला

आणि कुंभकर्णाशी युद्ध करायला निघाला. त्याने तो पर्वत कुंभकर्णाच्या रोखाने फेकला, पण नेम चुकल्यामुळे तो कुंभकर्णाच्या मागे असलेल्या राक्षसांवर पडला. त्याच्या खाली दबून अनेक राक्षस, त्यांचे रथ व घोडे यांचा चुराडा झाला. यानंतर द्विविदाने आणखी एक डोंगर त्या राक्षसांवर फेकला. त्यामुळे ही आणखी काही राक्षस मरून गेले. रथावर आरूढ असलेल्या राक्षसांनी अनेक वानरांना मारून टाकले. वानरांनी महाकाय वृक्ष फेकून अनेक राक्षसांचा वध केला.

हनुमान आकाशात उडाला व तेथून खाली कुंभकर्णावर त्याने झाडे व दगडांचा वर्षाव केला. कुंभकर्णाने आपल्या त्रिशूलाने त्या दगडांचा चुराडा केला आणि झाडे बाजूला हटवली. नंतर तो आपल्या त्रिशूलाने वानरांना पळवून लावू लागला. इतक्यात हनुमानाने एक भला मोठा पहाड कुंभकर्णावर जोरात फेकला.

कुंभकर्ण घायाळ झाला. त्याच्या शरीरातून रक्त वाहू लागले. त्याने आपला त्रिशूल जोराने हवेत फिरवला आणि हनुमानाच्या छातीवर फेकला. हनुमान किंचाळून उठला. त्याच्या तोंडातून रक्त बाहेर आले व तो बेशुद्ध होऊन पडला.

नीलने कुंभकर्णावर आणखी एक पहाड फेकला. कुंभकर्णाने आपल्या मुठीने तो आडवला व त्याचे तुकडे तुकडे करून टाकले. आता ऋषभ, शरभ, नील, गवाक्ष व गंधमादन या पाच वानरवीरांनी कुंभकर्णावर तुफानी हल्ला चढवला. दगड, डोंगर व वृक्ष यांचा त्यांनी जणू वर्षाव केला. मुठींनी आणि पायाच्या लाथांनी ते कुंभकर्णाला मारू लागले. पण या सर्वांचा कुंभकर्णावर काही ही परिणाम झाला नाही. उलट त्यांनी तो सुखावला. नंतर कुंभकर्णाने त्या पाची वानर-वीरांना एका मागून एक असं पिटलं की ते पाच जण ही रक्त ओकायला लागले व जमिनीवर अचेत होऊन पडले.

चप्पल योगी

भूषण हा राजा चन्द्रसेन याचा दरबारी विदूषक होता. तो खूप गमतीदार होता. मोठमोठ्या लोकांना आपल्या बोलण्याने खूष करण्यात तो मोठा पटाईत होता. एकदा राजा चन्द्रसेनला भूषणबद्दल प्रेमाचे भरते आले अन् तो भूषणला म्हणाला, "हे बघ, माझं ज्यामुळे काहीच नुकसान होणार नाही, अन् तुझा मात्र फायदा होईल, असं काहीही माग माझ्याकडे. मी ताबडतोब देईन तुला."

भूषण धोरणीपणे म्हणाला, "महाराज! आपण आत्ता हा जो वर मला देत आहात, त्याचा मी गरज पडेल तेंव्हा अुपयोग करीन." राजाने त्याच्या या म्हणण्याला रुकार दिला.

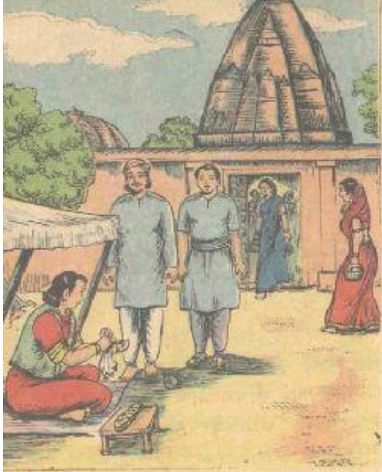
चन्द्रसेनला रुद्रसेन नावाचा एकच पुत्र होता. अति लाडाने तो बिघडू लागल्याने राजाने त्याला एका गुरुकुलात रवाना केले. तेथे जेंव्हा जेंव्हा तो काही आगळीक करी, बेशिस्तपणे वागे, तेंव्हा तेंव्हा त्याला राजधानीत परत पाठवले जाई. एकदा राजाने रुद्रसेन बद्दलची आपली काळजी भूषणजवळ व्यक्त केली.

"पण युवराजांबद्दल यात चिंता करण्यासारखं काय आहे?" भूषणने विचारले.

"जेंव्हा जेंव्हा त्याची वागणूक ठीक नसते, तेंव्हा तेंव्हा गुरुकुलाधिपती त्याला शिक्षा म्हणून इकडे पाठवतात. त्याला कसं सुधारावं, हेच समजत नाहीये मला!" राजा स्पष्टच बोलला.

"असं जर खरोखरीच असेल तर मग अशी काळजी करून काय होणार? म्हटले आहे ना प्रयत्न केल्यास वाळूतून तेल काढता येईल, पण मूर्खाचे हृदय धरवणार नाही!" भूषण म्हणाला.

शीला केतकर

हे ऐकून चन्द्रसेनच्या रागाचा पारा चढला. तो म्हणाला, "काय? माझ्या मुलाला मूर्ख म्हणालास तू? थांब, आत्ताच तुरुंगात डांबतो मी तुला."

भूषण यावर ताबडतोब म्हणाला, "चूक झाली महाराज! क्षमा असावी."

परन्तु राजाचा राग अजूत कमी झाला नाही, त्यामुळे तो आपले म्हणणे मागे घेईना. आता राजाने दिलेल्या वचनाची आठवण देअून विदुषक म्हणाला, "आपणाला नुकसान होणार नाही, अन् माझा फायदा होईल असा वर मी आत्ता मागत आहे. माझ्या चुकीची शिक्षा म्हणून मी एका ठिकाणी येणाऱ्या-जाणाऱ्या लोकांच्या चपला स्वच्छ करायचं काम करीन. फक्त मी हे काम शिक्षा म्हणून करतोय, असं कुणाला कळता कामा नये." राजाने विदुषकाची मागणी मान्य केली.

दुसऱ्याच दिवशी विदुषक एका देवळाच्या दाराशी जाअून बसला. येणाऱ्या भक्तांना तो म्हणू लागला, "लोकहो, देवदर्शनासाठी येअून जाणाऱ्या लोकांच्या चपला साफ करायची माझी इच्छा आहे. असे करून आपल्यातला अहंभाव दूर करायचा आहे मला."

प्रथम तर लोकांनी त्याची चेष्टा केली, परंतु त्याने तिकडे लक्ष दिले नाही. रोज तो देवळाच्या महाद्वारी बसे व गीता-पाठ करी. मंदिरात येणाऱ्या सर्वांच्याच चपला तो प्रेमाने स्वच्छ करू लागला.

असे काही दिवस निघून गेले; अन् लोकांच्या मनात भूषणबद्दल आदरभाव जागृत झाला. खूपसे लोक त्याच्याकडून आपल्या चपला साफ करवून घेताना आदराने त्याला नमस्कार करू लागले. काही दिवसांनंतर देवळात कधी न जाणारे नास्तिक लोक ही केवळ त्याला पहाण्यासाठी मंदिरात येअू लागले.

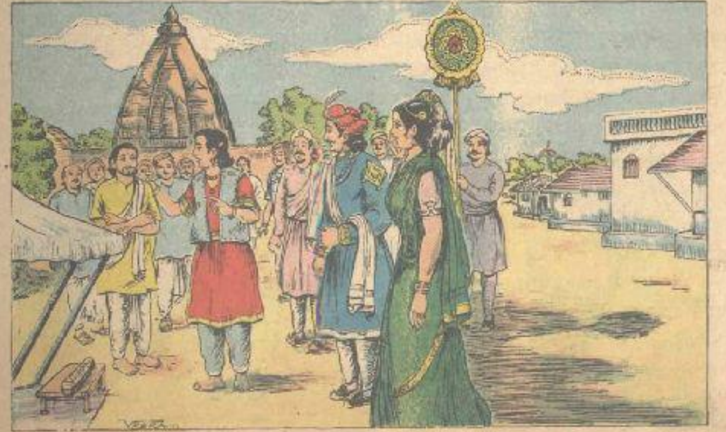
तीन आठवडेही अुलटले नसतील तोवर लोकांनी भूषणला 'चप्पल-योगी' असे विरुद बहाल केले. लोक असेही म्हणू लागले की, 'चप्पल योग्याकडून चपला साफ करवण्यामुळे आपल्या इच्छा पूर्ण होतात'.

चप्पल-योग्याबद्दलची ही माहिती राजाच्याही कानी गेली. तेंव्हा राजा सहपरिवार या योगीहाराजांची भेट घेण्यासाठी मंदिराकडे आला. परंतु 'चप्पल-योगी' म्हणून भूषणला तेथे बसलेला पाहून त्याला महदाश्चर्य वाटले. भूषणने राजाच्या चपला स्वच्छ केल्या अन् आसपासच्या लोकांना तो म्हणाला, "लोकहो! आजपासून माझ्या या व्रताची समाप्ति होत आहे. आपण सर्वांनी दिलेल्या सहकार्याबद्दल मी आपणा सर्वांचा फार आभारी आहे. माझे रिक्त स्थान आता कोणाला ग्रहण करायचे असल्यास, तसे करून स्वतःला 'चप्पल-योगी' म्हणवून घ्यावे."

तेंव्हा एक-दोन नव्हे, तर अनेक लोक 'मी, मी' करत पुढे झाले. त्यांना शांत करत एकाला 'चप्पल-योगी' निर्धारित करून भूषण त्याला म्हणाला, "आता तुला जेंव्हा वाटेल की, आपल्यातला अहंकार अजिबात नष्ट झाला आहे, तेव्हां तू आपलं हे स्थान दुसऱ्याला अर्पण कर." असे सांगून भूषण स्वतः राजवाड्याकडे निघून गेला.

हा सारा प्रकार पाहून राजा चन्द्रसेनला फार आश्चर्य वाटले. तो म्हणाला, "मला तुझा राग आला, अन् तुला चपला साफ करायची शिक्षा मिळाली हे ठीक, पण तू 'योगी' कसा काय बनलास?"

हसत हसत विदुषक अुत्तरला, "महाराज, एकादा ऋषी खाली डोकं, वर पाय अशा अवस्थेत लटकू लागला तर त्याला आपण 'तप' म्हणतो. पण चोर तसा लटकलेला पाहिला तर आपण त्याला 'शिक्षा' म्हणू. वेळेच्या संदर्भाप्रमाणे इथे भल्याबुऱ्याचे रंग

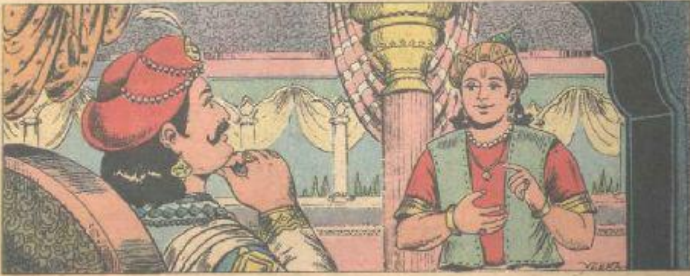
बदलतात. 'शिक्षा' असं न म्हणता, आपण मला काहीही शिक्षा दिलीत तरी मी त्यातून गौरव मिळवू शकतो. पण लोकांना कळलं, की ते काम मला 'शिक्षा' म्हणून मिळालंय, तर लोक माझ्यावर दगड फेकून माझी टर उडवतील. चप्पल साफ करायचं काम मला 'शिक्षा' म्हणून मिळालंय हे न कळल्यामुळेच मी 'योगी' बनू शकलो."

"पण तू ज्याअर्थी हे काम केलंयस, त्याअर्थी त्यामागे तुझा नक्कीच काही हेतु असणार. तेव्हां तुला खरं खरं मला काय सांगायचंय ते आता सांगून टाक न!" राजा चन्द्रसेनने भूषणला विचारले.

"महाराज, युवराजांला गुरुकुलाधिपतींनी शिक्षा केली असेल, तर युवराजांवर त्याचा परिणाम व्हायला हवा. अर्थात् लोकांना ही शिक्षा आहे, असं कळलं, तर युवराजांच्या मनाला वाईट वाटेल. अन् तेच आवश्यक आहे. युवराजांना पश्चात्ताप वाटायला हवा, म्हणजेच त्यांचे वर्तन सुधारेल. गुरुकुलात नीट न वागल्याने शिक्षा म्हणून युवराज राजवाड्यात आले, अन् शिक्षेचा काळ सर्व सुखोपभोगात त्यांनी मजेत व्यतीत केला तर ती शिक्षा, शिक्षा कसली? त्यांना आपली चूक कळणार कशी महाराज?" भूषणने विचारले.

भूषणच्या या प्रश्नावर चन्द्रसेनने जरा विचार केला आणि म्हटले, "होय, चप्पल योग्याच्या कीर्तीमुळे आकर्षित होऊन, गावात प्रत्येकजण 'चप्पल योगी' म्हणवून घ्यायला अहमहमिकेने पुढे येत आहे. तू बोललास ते अगदी बरोबर आहे. मी गुरुकुलाधिपतीला आज्ञा देईन की युवराज जेंव्हा काही चूक करील, तेंव्हा त्याला अन्य विद्यार्थ्यांबरोबर तेथेच गुरुकुलाच्या नियमाप्रमाणे शिक्षा भोगायला लावावी." एका विशेष अशा गोष्टीकडे आपले लक्ष आकर्षित करून दिल्याबद्दल राजाने विदुषकाबद्दल प्रसन्नता व्यक्त केली आणि त्याला अनेक अमूल्य वस्तु भेट दिल्या.

शिक्षेचे स्वरूप बदलल्यानंतर युवराजातही चांगले परिवर्तन झाले. त्याचे वागणे लवकरच सुधारले.

अशिक्षित मांडलीक

स्पेन देशात एक मांडलीक राजा होता. तो अगदीच अशिक्षित होता. त्याच्याजवळ अपार धन व नोकरचाकर असल्यामुळे त्याला वाटे की, 'आपल्याला तर सर्व काही कळतं, मग लिहाय-वाचायला आलंच पाहिजे याची काय आवश्यकता? आपण पैसे फेकून चांगल्या सुशिक्षित लोकांना कामाला लावू शकतो, त्यामुळे अशिक्षित असलो तरी आपलं काय नुकसान? मुद्दाम मेहनत करून अक्षरं गिरवून अभ्यास करणं, शब्द पाठ करणं वगैरे आपल्या इतमामाला शोभणार नाही.'

नेहमी आपल्या बरोबरच राहून कारकुनी काम करण्यासाठी या मांडलिकाने एका गरीब माणसाला नोकरीवर ठेवले.

एकदा कुठेसं युद्ध निघालं अन् मांडलिकाला सम्राट राजाकडून हुकूम मिळाला की, "आपलं सैन्य घेऊन युद्ध-भूमीवर हजर व्हावे." हुकूमनामा कारकुनाकडून वाचवून घेतल्यावर आपलं सैन्य गोळा करून तो युद्धभूमीकडे रवाना झाला. त्याने कारकुनालाही बरोबर घेतलं होतं.

काही दिवस सर्व काही ठीक ठाक चाललं. रोजच्या या युद्धाचा अहवाल कारकुनाकडून लिहवून स्वतःची मोहर लावून मांडलीक सम्राटाकडे पत्र रवाना करी. परंतु एक दिवस शत्रूचा एक बाण कारकुनालाच लागून त्याचा मृत्यु ओढवला.

आता मांडलिकाला नव्या कारकुनाची आवश्यकता होती. परंतु ते काम इतकं ताबडतोब होण्यातलं नव्हतं. तरीही मांडलिकाचा गर्व काही उतरला नाही. त्याच्या मनात असं काही आलं नाही की, 'मीच स्वतः शिकलो-सवरलो असतो, तर किती बरं झालं असतं!'

स्पेनमधील लोककथा

एवढ्यात एक अडचण अुपस्थित झाली. सम्राटाकडून एक दूत आला व मांडलिकाला एक पत्र देअून ताबडतोब परत फिरला. पत्रात काय लिहिलं आहे, याची मांडलिकाला काहीच कल्पना नव्हती, युद्ध चालू ठेवावं असा संदेश आहे, की बन्द करावं असा आहे-मांडलिकाला काहीच समजेना.

अंधारात चाचपडत रहावं अशी अवस्था झाली मांडलिकाची. इतक्यात त्याला एक लिहितावाचता येणारा सैनिक दिसला. मांडलिकाच्या चांगल्या माहितीचा होता तो. त्याला बोलावून चिट्ठी त्याच्या हाती ठेवत तो म्हणाला, "अरे, वाचून दाखव बरं, यात काय लिहिलंय ते. चुकीचं वाचलंस तर चामडी लोळवीन चांगली! अन् काय वाचशील ते गुप्त राहिलं पाहिजे. आपण दोघं सोडून कुणाला काही समजलं नाही पाहिजे यातलं! नीट सावध रहा."

या सैनिकाचा आपल्या मालकावर काही कारणाने राग होता. त्याने काही दिवसांपूर्वी लहानशी चूक केली होती; अन् त्याबद्दल मांडलिकाकडून त्याला अर्धमेलं होईपर्यंत चाबकाने फोडून काढण्यात आलं होतं. आता आपला राग काढण्याची, सूड घेण्याची चांगली संधी चालून आली होती त्याला. त्या सैनिकाने पत्र पाहून आश्चर्य प्रकट करत म्हटलं, "शीः! फार वाईट झालं! सेनानायकाचे पद सोडून ताबडतोब आपल्याला दरबारात हजर होण्याचा राजाकडून हुकूम आला आहे. यात असं लिहिलंय की कोणीसा आपल्याबद्दल-आपण राजद्रोही आहात असा आरोप केला आहे."

हे ऐकून मांडलिकाला फार राग आला! अन् तडकून तो म्हणाला, "काय? मी राजद्रोही? अशी अफवा अुठवणारे किती बदमाष असतील! मी स्वतःच जाअून शिरच्छेद करतो त्यांचा."

तो ताबडतोब राजधानीकडे निघाला. लांबची वाट होती. वाटेन न कुठलं गाव होतं, ना घर! मांडलिकाने आपला घोडा रात्री एका झाडाला बांधला अन् तो जमिनीवरच झोपून गेला. सकाळी अुठल्यावर पाहिलं, तर रस्त्याकडेच्या एका दगडावर काही लिहून ठेवलेलं आढळलं त्याला. जवळून

पाहिल्यावर काही लक्षात येईल, या अुद्देशाने तो त्या दगडाच्या अगदी जवळ गेला. त्यावर लिहिलं होतं-'जवळ येअू नका, धोका आहे.'

पण दगडाच्या फार जवळ गेल्यामुळे मांडलिकाचा पाय घसरून तो शेजारच्या खंदकात कोसळला. त्यातून बाहेर पडायला त्याला फार कष्ट पडले. बाहेर पडला, तेवढयात त्याच्या कमरेत अुसण भरली! चालणंही कठीण झालं त्याला! कसातरी खुरडत तो जवळच्या एका गावात पोचला. अन् तिथल्या एका धर्मशाळेत रात्रीच्या मुक्कामापुरती जागा मिळवली त्यानं.

त्या धर्मशाळेत मांडलिकाला आपल्या जवळच्या गावचा एक माणूस दिसला. तो मांडलिकाची नजर चुकवून पळून जाअू पहात होता. त्याने जेव्हा मांडलिकाची अवस्था पाहिली, तेंव्हा तो भीतीने शहारलाच! परंतु मांडलिकाला मात्र त्याला पाहून फारच संतोष वाटला.

"अरे, माझ्या या परिस्थितीत देवानंच पाठवलं बघ तुला माझ्याकडे! मी आता या अवस्थेत राजाकडे जाअू शकणार नाही. मी काय परिस्थितीत आहे, याबद्दल तूच राजाला पत्र लिही. मी बरा झाल्याबरोबर राजाला भेटेन अन् ज्याने माझ्यावर खोटेनाटे आरोप केलेत त्याची चांगली खबर घेईन." मांडलिकाने त्या माणसाला विनवले. पण त्याने मात्र मांडलिकाने सांगितल्याप्रमाणे न लिहिता चिठ्ठीत राजाला शिव्या देत देत

मजकूर खरडला. मांडलिकाने त्यावर आपली मोहर अुठवून पत्र पाठवून दिले.

ते पत्र वाचल्यावर राजा क्रोधाने लाल झाला. त्याने आपल्या सेनापतीला आज्ञा दिली की, "या माणसाला जिवन्त अथवा मेलेला-कसाही माझ्यासमोर हजर कर." मांडकिकाला आणून तुरुंगात डांबले गेले. तो पहिल्यापासून फार घमेंडखोर असल्याने त्याने राजाकडे कसलीही कैफियत दिली नाही. 'काय व्हायचं असेल ते होवो' अशा विचाराने तो तुरुंगात मुकाट बसून राहिला.

मांडलिकाकडून खरं काढून घेण्यासाठी त्याचा हरतऱ्हेने छळ करण्यात आला परंतु आपण निर्दोषी आहोत, असं सांगणंही

मांडलिकाला अपमानास्पद वाटत होतं. शेवटी राजाच कंटाळला. तो शेवटी म्हणाला, "या राजद्रोह्याला शिरच्छेदाची शिक्षा द्यावी असं वाटतंय मला. याशिवाय दुसरी कोणती ही शिक्षा याला योग्य होणार नाही."

आता न्यायाधीश म्हणाला, "महाराज, मला एक शंका येतेय. अशी शक्यता आहे की, ज्या पत्रांवर त्याने मोहर अुठवली आहे, ती त्याने स्वतः वाचलीच नसावीत. त्याला लिहिता-वाचता येतं की नाही माबद्दल मला शंका वाटतेय."

नंतर आणखी एक कर्मचारी म्हणाला, "हां, लोक म्हणतात की हा अगदी अशिक्षित आहे. मला वाटतं की याला मुळीच लिहिता-वाचता येत नाही. याला विचार करुन शिक्षा केली पाहिजे."

"अशिक्षित? मी स्वतःही पाच वर्ष मेहनत करून लिहिणं-वाचणं शिकलो. या बुद्धिहीनाला इतकंही करावंसं वाटलं नाही? पण हे कसं शाबित करायचं की तो खरोखरच अशिक्षित आहे?" राजाने विचारले.

न्यायाधिशाने राजाने दिलेल्या मृत्युदंडाचा मजकूर एका पत्रात लिहिला आणि ते मांडलिकाकडे घेअून जाअून म्हटले, "तू याच्यावर सही कर म्हणजे तुला सोडून देण्यात येईल."

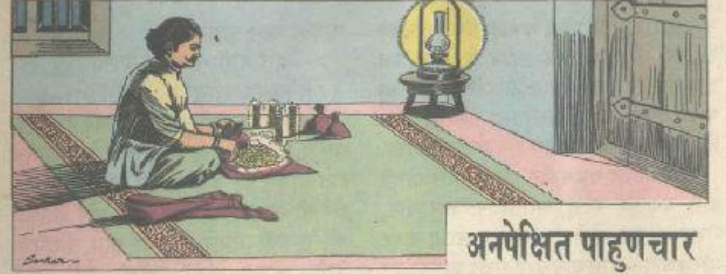
"काय लिहिलंय यात?" मांडलिकाने विचारले.

"यात असं लिहिलंय की तू निर्दोष आहेस. तुझ्यावर जो आरोप आहे तो खोटा सिद्ध झालाय." न्यायाधीश अुत्तरला.

"ओहो! असं असेल तर द्या कागद इकडे, मी मोहर अुठवतो." असे म्हणून पत्रावर त्याने मोहर अुठवली.

आता मात्र राजाला कळून चुकलं की हा प्राणी अगदीच निरक्षर आहे. मांडलिकाला सोडून देण्यात आले आणि ज्याने त्याच्या बाबतीत द्रोह केला होता, त्याला आजीवन तुरुंगवासाची शिक्षा दिली गेली.

अनपेक्षित पाहुणचार

श्रीधरपुर मधे कमलानाथ नावाचा एक व्यापारी रहात असे. शहरात त्याची एक विशाल अशी कोठी होती. त्याचे अनेक व्यापार होते. दररोज रात्र झाल्याबरोबर रोजच्या फायद्याचे रुपये नीट मोजून, तिजोरीत टाकून कुलूप लावायची त्याची पध्दत होती.

एका रात्री कमलानाथ नेहमीप्रमाणे रुपये मोजत असताना कोणीसा दरवाजा खटखटावला. त्याबरोबर चटईवर असलेला रुपयांचा ढीग त्याने एक कपडा टाकून झाकला आणि मग जाअून दरवाजा अुघडला.

दरवाज्यात त्याला त्याच्या दूरच्या नात्यातला रामध्यान अुभा असलेला दिसला. या दोघांमधे चांगले मैत्रीचे संबन्धही होते. रामध्यान सरळ खोलीत येअून चटईवर झाकून ठेवलेल्या रुपयांच्या ढिगाजवळच बसला. कमलानाथला काहीच सुचेनासे झाले. त्याने रामध्यानला इतकेच विचारले- "का रे! रात्रीचा आलास? काय गडबड आहे?"

रामध्यान म्हणाला "अरे, एक लहानसं काम आहे तुझ्याकडे; म्हणून आलो रे! मला अचानक पंचवीस रुपयांची गरज पडली. काय करू? म्हणूनच इतक्या रात्री येअून तुला त्रास देत आहे. तू सोडून अशा अडचणीच्या वेळी मला मदत करणारं आहेच कोण?"

थोडा वेळ तर कमलानाथच्या तोंडून शब्दच बाहेर पडेना. पण नंतर सावरून तो म्हणाला, "हल्ली माझा व्यापार तितकासा बरोबर चालत नाहीये. नुकसानीत चालणाऱ्या या व्यापाराचा कंटाळा आला आहे मला. आज तर दुकानात पाच रुपयांचीही विक्री झाली नाही. मग आणखी या व्यापाराबद्दल काय सांगू?"

पण रामध्यान एवढ्याने गप्प बसणार

चान्दोबात २५ वर्षांपूर्वी प्रकाशित गोष्ट

नव्हता. तो पुनः पुन्हा कमलानाथला विनवू लागला की-हवं तेवढं व्याज घे, पण कर्ज तर मला हवंच. इतक्यात खिडकीतून जोराचा वारा आला आणि खोलीतला तेलाचा दिवा विझून गेला. खोलीत एकदम काळोख झाला.

कमलानाथ गडबडीने रामध्यानचे दोन्ही हात पकडून म्हणू लागला, "रामध्यान, गैरसमज करू नकोस. पण मीच सध्या वाईट परिस्थितीत असल्याने तुला मदत करू शकत नाही. माफ कर मला! असते तर तुला नाही तर कोणाला दिले असते?"

आता रामध्यान म्हणाला, "ठीक आहे. तुझ्याजवळ पैसेच नसले, तर तू तरी कुठून देशील? चल, मी दुसरीकडे कुठे प्रयत्न करीन. निघतो मी."

परन्तु तरीही रामध्यानचे हात न सोडता कमलानाथ त्याला विनवू लागला, "अरे, तू तर कित्ती दिवसांनी आलास माझ्याकडे. आता माझ्याबरोबर जेवण करूनच जा तू."

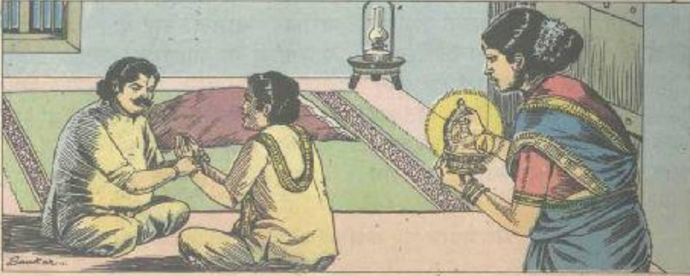
रामध्यान आपण जेवूनच निघाल्याचे सांगू लागला. तरीही कमलानाथ त्याचे हात न सोडता म्हणू लागला.

—"असं नको म्हणू रे! माझ्यासाठी आज जेव न माझ्या बरोबर!"

इतक्यात कमलानाथची बायको एक दिवा लावून घेऊन तेथे आली. लगेच रामध्यानचे हात सोडून देत कमलानाथ म्हणाला, "हो, हो! मी विसरूनच गेलो. रात्र खूप झालीय अन् तुलाही अजून पैशांची सोय करायची आहे. जेवण कुठेही केलं, तरी काय फरक पडतो!"

"हां, तू बरोबरच म्हणतोयस. जातो मी." म्हणून रामध्यान तेथून निघून गेला.

कमलानाथच्या बायकोला समजेना की आपला नवरा कमलानाथचे हात धरून त्याला जेवायचा आग्रह का करीत होता. तिने विचारल्यावर कमलानाथ हसत म्हणाला, "अग वेडे! दिवा तर विझला, अन् पैसे इथे चटईवरच आहेत कपड्याखाली. पैशांचं रक्षण करावं म्हणून मला हे नाटक करावं लागलं." नवऱ्याच्या बोलण्याने ती चकित झाली!

निळे गुलाब

अधानकलेत असाध्य मानली जाणारी एक गोष्ट बहुधा लवकरच घडणार आहे. ऑस्ट्रेलियातील काही वैज्ञानिक गेली चार वर्षे करत असलेल्या खटपटीला यश आले, तर ती गोष्ट असाध्य रहाणार नाही. निळ्या रंगाची पेतूनिया आणि डरिशा या फुलांना निळा रंग प्रदान करणारी जीवतत्वे (जीन्स) काढून घेऊन ती गुलाबाच्या रोपात पोचवायचा प्रयत्न हे वैज्ञानिक करत आहेत. अशी माहिती मिळाली आहे की त्यांचा प्रयत्न जवळजवळ सफल होत आला आहे आणि १९९३ पर्यंत पहिले निळे गुलाब तयार करण्यात ते सफल होतील अशी आशा आहे.

असामान्य गिधाडे

भारतात गिधाडांचे आठ प्रकार आहेत, त्यातला 'पाँडिचेरी गिधाड' हा एक प्रकार लुप्त होत चालला आहे. प्रथम ही गिधाडे श्रीलंका व बांगला देशात पहायला मिळत. पण आता मात्र तो प्रकार पूर्णतः गायब झाला आहे. अहमदाबादच्या 'कमला नेहरू झू' मध्ये अशी तीन गिधाडे आहेत की ज्यांना 'राजगिधाड' (King Vulture) असेही म्हटले जाते. ही गिधाडे मनुष्यवस्तीत जायला भितात.

खूप मोठी संख्या

अन्य प्राण्यांच्या तुलनेत चिलटांची संख्या ही सर्वात जास्त आहे असे मानले जाते. त्यांच्या जवळजवळ २,५०,००० इतक्या जाती आहेत. सर्वच कीटकांची गोष्ट विचारात घेतली तर त्यांचे प्रकार ५०,००,००० मानले जातात. किड्यांची एकूण संख्या १,०००,०००,०००,०००,००० मानली जाते.

